

Specimen exegetico-theologicum exhibens Jesu doctrinam de resurrectione mortuorum

<https://hdl.handle.net/1874/301656>

7

SPECIMEN EXEGETICO-THEOLOGICUM

EXHIBENS

JESU DOCTRINAM DE RESURRECTIONE MORTUORUM.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

STEBENS LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

320

7

SPECIMEN EXEGETICO-THEOLOGICUM

EXHIBENS

JESU DOCTRINAM DE RESURRECTIONE MORTUORUM,

QUOD,

ANNUENTE SUMMO NUMINE,

EX AUCTORITATE RECTORIS MAGNIFICI

PETRI HARTING,

MED. ET ART. OBST. DOCT. ET MATR. ET PUBL. NAT. ERSP. ORD.,

NEQ. NON

AMPLISSIMI SENATUS ACADEMICI CONSENSU

ET

NOBILISSIMAE FACULTATIS THEOLOGICAE DECRETO,

Pro Gradu Doctoratus

SUMMISQUE IN THEOLOGIA HONORIBUS AC PRIVILEGIIS,

IN ACADEMIA RHENO-TRAJECTINA,

RITE ET LEGITIME CONSEQUENDIS,

PUBLICO AC SOLENNI EXAMINI SUBMITTIT

EVERARDUS HENRICUS VAN LEEUWEN,

ZALT-BOEMELIENSIS.

A. D. XXIII M. MARTII, ANNI MDCCCLIX, HORA I.

TRAJECTI AD RHENUM,
APUD J. H. SIDDRÉ

MDCCCLIX.

DEUTSCHLAND

ANNO 1848

P. H. M. A. R. T. I. N. G.

in der Stadt

IN ACADEMIA SENO-THALATIA

EVERARDUS HENRICUS VAN LEEUWEN

Ex officina Typographia GIEBEN & DUMONT.

P A T R U I S

HENRICO VAN LEEUWEN

ET

ABRAHAMO VAN LEEUWEN

SACRUM.

F A T R U S

HENRICO VAN LEROUX

FRANCOIS VAN LEROUX

1780

L. S.

*Ipsi, quam tibi offero, Lector Benevole! disquisitioni
nulla mihi videbatur opus esse praefatione; ejus nimirum
argumentum, indolem, conceptionem Introitus illustrat.
Propterea valde gaudeo, in praefationem tamen convenire
poeticum illud dictum: »hoc opus, hoc studium parvi pro-
»peremus et ampli"; etenim, praefationis instar, speci-
mini meo nonnulla nunc praemittenti, pio fungi mihi
licet officio, dulci vitae Academicae memoria imposito.
Gratum scilicet me pellit pectus, ut eloquar, quorum, Aca-
demicis studiis finem nunc imponens, immemor esse nequeo.
Ac primo quidem me vos hic spectare, Patruī carissimi!
qui hasce studiorum meorum primitias vobis dedicarem*

sivistis, quis mirabitur non nesciens quantum in carissimis summisque meis votis consequendis vobismet ipse debeam? Quid autem multa? ubi ne multis quidem facile digneque enunciarerem quali pietatis vinculo vobis me sentiam obstrictum! Deum O. M. precor, ut optima sua vobis tribuat beneficia, ac, quibus conjungimur, vincula firma semper sanctaque esse velit per summum, quo precor Ipsum ut amplectamur, amorem!

Tibi vero, vir clar. VINKE, Promotor aeternissime! mente cum revolve quot quantaque, in dissertatione mea consicienda, a te acceperim humanitatis ac benevolentiae specimina, quomodo amice me recipere monitisque tuis me adjuvare nunquam recusavisti, in memoriam cum revoco annos, per quos scholis tuis interesse mihi contigit, summas tibi agere gratias mihi est religio. Diu te servet incolumem Deus O. M. studiosorum ducem, in ecclesiae et hujus Academiae salutem!

Nec minus, studia mea Academica respicientem, vos pie commemorare, viri clarissimi BOUMAN et TER HAAR, me monet lectionum vestrarum recordatio. Nunquam, spero, ea memoria deponam quae monitis vestris, quibusque interesse mihi contigit lectionibus, in studiis meis promovendis me debere grato animo fateor.

Ceterum, quotquot mihi fueritis et in Academia et antea Praeceptores, benevole, precor, accipiatis sinceras, quas vobis habeo gratias. In quibus te imprimis compellare juvat, vir doct. D. C. PLEYTE, Gymnasii Zalt-Boemeliensis olim, Leoardini nunc Rector aestumatissime! qui pro singulari, qua studiorum meorum fuisti hortator et auspex, benevolentia ac benignitate, summum in temporis acti grata mea memoria occupes locum omnino fas est.

Vos denique sodales, probi amici! quos non charta, sed amicum meum alte praedicat celebratque pectus, vos, quorum amicitia mihi fuit nec unquam non sit laeta vitae tuae, vos felices esse velit Pater coelestis, mei estote memores, vivite, sic vivet amicitia!

Scrpsi TRAJ. AD RHEN.

d. XIV mens. Martii a. CIOLOCCCLIX.

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page. The text is mirrored and difficult to decipher.

CONSPECTUS.

	Pag.
INTROITUS.....	1.
BREVIS CONSPECTUS HISTORICUS.....	4.
SECTIO I. JUDAEORUM, JESU AEQUALIUM, DE RESURRECTIONE MOR- TUORUM SENTENTIA.....	24.
§ 1. <i>De fontibus, e quibus cognoscitur Judaeorum, Jesu aequalium, de resurrectione mortuorum sententia.....</i>	24.
§ 2. <i>Judaeorum, Jesu aequalium, de resurrectione mortuorum sententia.....</i>	29.

	Pag.
SECTIO II. JESU DOCTRINA DE RESURRECTIONE MORTUORUM.....	43.
§ 1. <i>Inquiritur in eam Jesu de resurrectione doctrinae partem, qua a Judaicis ipsum recedere diserte significavit.....</i>	44.
§ 2. <i>Inquiritur in eam Jesu de resurrectione doctrinae partem, qua a Judaica doctrina ipsum recessisse disertis verbis non docemur.....</i>	49.
CONCLUSIO.....	84.

INTROITUS.

Animo humano insita est, ac propterea firme infixæ, vitæ hanc vitam terrenam consecuturæ expectatio. Quænam autem hominis erunt fata post mortem? Nullo non tempore magni momenti habita est ea quaestio; quod docent omnium fere gentium, omnium sæculorum hæc de re philosophemata; en! quot conatus, velamentum retrahere, quo, hac vita finita, hominis sortem mors occultat! *Vani* conatus! nihil *certi* duntaxat docuerunt; nec mirum, nam: οὐδεὶς ἀναβέβηκεν εἰς τὸν οὐρανόν, εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβὰς, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ. CHRISTUS tandem clara fidaque luce immortalitatem superfudit. Quænam autem luce sacra scriptura depingit res post mortem futuras tum singulis, tum cunctis hominibus? Tales quaestiones nostro quoque tempore diligenter repetitæ et studiose agitatæ sunt. Progredientes in via historica, scientiæ theologicæ nunc munita, eschatolo-

giam novo examini theologi subjecerunt; formam eam exnere studuere, quo veram ejus indolem melius cognoscerent; ac multum omnino lucis illam disquirendi methodum jam attulisse, nec parva res etiam eschatologicas illi debere, quis negabit? At vero magnum hic imminere periculum, haud difficile est intellectu; etenim quam facile una cum rei forma ipsa res vel hujus saltem pars abjici potest! quam facile ad rei formam pertinere aliquid videri potest, quod revera ad veram ejus indolem pertineat; ita nucleus amittitur, dum abjiciuntur putamina. Utrum periculum illud ego evitaverim, ipsa dijudicet disquisitio.

Versabitur disquisitio mea in ea eschatologiae parte, quae est *de resurrectione mortuorum*, et, ut accuratius definiatur, ceteris N. T. scriptis exclusis, ea tantum tractabit, quae ipsum CHRISTUM hac de re docuisse tradunt Evangelia. „Tradunt,” inquam „Evangelia”; quaestio nimirum mere crit exegetica, neque igitur discernere conabitur, quaenam sermonum tractandorum pars (si quando ulla), quantumve eorum indolis (si quidem ita), qua auctores ea acceperint reddiderintque rationi, quaenam quantumve ipsi CHRISTO sint tribuenda, quum contra, nisi concedat quis, ipsa CHRISTI verba reddidisse Evangelistas, illa quaestio praesenti nostro specimini in medio sit relinquenda. Hoc igitur modo methodum sequar, qua distinguuntur et dividuntur quae distingui dividi que possunt, ac simul campum ingredi abstineo satis late patentem, qui theologo tironi, ut deerret et confundatur, magna offerat pericula. Ad mere exegeticam illam disquirendi rationem hoc denique pertinet, quod philosophicae quaevis argumentationes, objectiones, consultationes, haec in

causa vulgo obviae, accurate emittantur, quoad certe ipsius exegeseos indoli ejusmodi omissio haud repugnet. Quaestio igitur ita circumscribitur: »quid, testibus Evangeliiis, JESUS docuit de »resurrectione mortuorum?» praetermissa altera illa quaestione: »num, et, si ita, quomodo doctrina illa in concordiam redigi »potest cum philosophiae, experientiae, rationis humanae effa- »tis?» — Tantum de disquisitionis indole et amplitudine.

Disquisitioni praemittatur dogmatis brevis conspectus histo- ricus, unde patebit, quid de eo statuerit ecclesia, quid variis temporibus alii aliter de eo senserint theologi. Ipsa autem dis- quisitio bipartita erit. **SECTIO I** exponet *Judaeorum*, Jesu aequa- lium, de resurrectione mortuorum notiones. **SECTIO II** Evan- geliorum hac de re effata spectabit, quae, cum Judaeorum notionibus comparata et religiose ponderata, de JESU doctrinae vera significatione nos reddent certiores. In conclusione deni- que sparsa breve congerentur.

BREVIS CONSPECTUS HISTORICUS.

Resurrectionis mortuorum placitum e Judaismo in CHRISTI religionem transiit, multis tamen nominibus transfiguratum ac emendatum. Quid ipse hujus religionis auctor de eo docuerit ex ipsa hac nostra disquisitione deinde apparebit. Apostolos quod attinet, quamvis nollem facere cum iis, qui statuunt, in dogmatum historia S. S. scriptorum commemorationem haud requiri ¹⁾, nunc tamen eos praeterire lubet, quippe qui ita de resurrectione disseruerint, ut uno verbo non auderem constituere id de quo tantus semper fuit virorum doctorum dissensus. Itaque, quum verbo sufficiat hic memorare, jam tempore Pauli

1) Vid. BERTHOLDI, *Handb. d. Dogmengesch.* I, p. 23: »Die Dogmengeschichte sieht die Sache bloss allein von der historischen Seite an, d. h. sie fragt: in welchen Sinne haben die Christen des ersten Jahrhunderts die Lehre Jesu und der Apostel aufgefasst?« — Cf. contr. HAGENBACH, *Dogmengesch.* § 1, 3. — GIESELER, *Dogmengesch.* ed. REDEFENNING, § 3.

Apostoli exstitisse inter Christianos resurrectionis doctrinae adversarios 1), ordiamur a Patribus apostolicis, quorum vero eschatologiam paululum tantum explanatam deprehendimus; quod mirum videri posset, quia ipsas res eschatologicas prae ceteris theologicae doctrinae partibus prima ecclesia curabat; illi vero, vel ipsius eschatologiae, exiguae elaborationi idonea est causa: etenim stabant Patres in S. S. effatis et auctoritate, nec effata illa supergrediebantur, quae contra simpliciter recipere et exhibere iis placuit; omnia supervacua videbantur primis Christianis, dummodo Jesu historiam veram, ipsum Messiam haberent.

In epistola BARNABAE, quae ceteroquin chiliasmum omnino redolet, unicus exstat locus, ubi de resurrectione sermo est 2). Idem valet de Pastore HERMAE 3). De PAPIA, qui haud minus favissee videtur Chiliasmo, certi nihil definiri potest, quum hujus opus (*ἐξηγήσεις τῶν κυρ. λογ.*) perditum sit. Plura jam offert CLEMENS *Rom.*, qui pro resurrectione nonnulla attulit argumenta 4), prima, quae cognovit historia. In altera Clementis

1) 2 Tim. II: 17, 18. De his vid. i. a. USTERI, *Paul. Lehrb.* ed. 6^a, p. 344 sq. Cf. BOSVELD, ad 1 Cor. XV, p. 101 sq.

2) Cap. 21. *Διὰ τοῦτο ἀνάστασις, διὰ τοῦτο ἀντάποδοσις...*
Ἐγγύς γὰρ ἡ ἡμέρα ἐν ἧ συναιπολεῖται πάντα τῷ πονηρῷ. Ἐγγύς ὁ κίρκος καὶ ὁ μισθος αὐτοῦ.

3) *Vis.* II, cap. 2. »Impleti sunt dies poenitentiae omnibus sanctis. Gentibus autem poenitentia usque in novissimo die.» Cf. *Vis.* I, c. 3.

4) *Ep.* I ad Cor. c. 24, 25. *κατανοήσωμεν, ἀγαπητοὶ, πῶς ὁ θεοσπότης ἐπιδεικνύται διηγεκῶς ἡμῖν τὴν μέλλουσαν ἀνάστασιν ἐσεσθαι.* Ἰδόμεν, ἀγαπητοὶ, τὴν κατὰ καιρὸν γινομένην ἀνάστασιν. Ἡμεῖς καὶ νῦν ἀνάστασιν ἡμῖν δηλοῦσιν... Deinde ὄρειον, ὁ προσονομάζεται Φοῖνιξ, avis sc. reviviscens post quoddam tempus, al. ci praebent resurrectionis exemplaria.

ep. ad Cor. carnis resurrectio discrete defenditur 1). POLYCARPUS priorum tantum resurrectionem profiteri videtur; quoniam autem sensu (vel carnis vel sensu spirituali) non liquet 2). Quae in IGNATHI epp. inveniuntur haud multum praebent lucis 3).

Et haec quidem primaria de τῆ ἀναστάσει sunt effata, in Patrum App. scriptis obvia. Post aevum tandem apostolicum magis elaborari coeptum est hoc nostrum placitum. JUSTINUS M. variis in scriptis fusius de eo loquitur 4), ejusdemque corporis restitutionem a gnosticorum objectionibus defendit 5), argumentis depromptis tum e S. S., tum e natura et Dei proprietatibus. Christus omnium hominum corpora in altero ipsius adventu resuscitabit, improborum εἰς το αἰώνιον πῦρ πέμψει, proborum ἐνδύσει ἀφθαρσίαν 6). THEOPHILUS Antiochenus, ejus argumentatio cum Clem. ac Just. fere convenit «ἀνεγείρει» inquit «σοῦ τὴν σάρκα ἀθάνατον σὺν τῆ ψυχῇ ὁ Θεός 7).»

In ATHENAGORAE libro *de resurr.*, quamvis de carnis restitutione non discrete loquitur, idem tamen homo resuscitari pro-

1) Cap. 9. καὶ μὴ λέγεται τις ὑμῶν, ὅτι αὐτὴ ἡ σὰρξ οὐ κρινέται, οὐδὲ ἀνιστάται... καὶ ἡμεῖς ἐν ταυτῇ τῇ σαρκὶ ἀποληψομεῖθα τὸν μίσθον.

2) ὁ δε ἐγειρας αὐτον ἐκ νεκρῶν, καὶ ἡμᾶς ἐγειρει κ. τ. λ. ad Phil. c. 5.

3) Cf. MÜNSCHER, *Dogmengesch.* III, p. 443.

4) *De resurr.* — *Apol.* I. — *Dial. c. Tryph.*

5) Vid. JUSTINI argum. ap. CORRODI, *Krit. Gesch. d. Chl.* III², p. 476 sq. FLÜGGE, *Gesch. d. Glaub. an Unsterbkl.* etc. III, 1, p. 99 sq. MÜNSCHER, op. l. p. 441 sq.

6) *Dial. c. Tryph.* cap. 5.

7) *Ad Autolyum*, lib. I, c. 7.

ponitur 1); primarium argumentum ei est Dei justitia; etenim non anima seorsum bene agit vel peccat, sed totus homo; nisi igitur injuste agere velit Deus, restituat olim corpus necesse est, ne absque hoc sola puniatur praemiove donetur anima.

Constitutiones apost., quarum vero aetas magna cum fiducia definiiri nequit, de resurrectione diserte agunt; illis testibus 2), ecclesiae erat doctrina, Deum aliquando per Christum resuscitaturum esse omnes homines, qui inde a mundi initio mortui sint, ac eos quidem *τοιούτους, ὁποῖοι ὑπάρχομεν ἐν τῇ νῦν μορφῇ, μηδὲν ἑλλειπὲς ἔχοντας ἢ τὴν φθοράν*. Quocum convenit *Symbolum apost.*, verbo monens: »credo remissionem peccatorum, resurrectionem carnis et vitam aeternam,» et *Symbolum Nic.* »Exspecto resurrectionem mortuorum et vitam venturi saeculi»; fusius est *Symb. Athan.* »ad cujus adventum »omnes homines resurgere habent cum corporibus suis... et »qui bona egerunt ibunt in vitam aeternam, qui vero mala in »ignem aeternum.»

Omnes fere scriptores, hucusque memorati, resurrectionis dogma separatum proponunt a Chiliasmo; aliter vero IRENAEUS, cui carnis resurrectionis fides cum systemate chiliastico arcte cohaeret ac huic quidem consequens est 3). Argumenta ejus fundata

1) *De resurr.* § 25: δεῖ καὶ τοὺς αὐτοὺς ἀνθρώπους συστήναι πάλιν. — ἀπο τῶν αὐτῶν καὶ πάλιν τὰ σώματα συστήναι.

2) *Lib. V, c. 7.*

3) *Adv. haer. lib. I, c. 19*: »quī quidem (haeretici) resurgent in carne, »licet nolint, uti agnoscant virtutem suscitantis eos a mortuis, cum justis »autem non adnumerabuntur, propter incredulitatem suam.»

sunt in S. S. effatis (e. g. Jes. XI: 6. Mt. XXVI: 29, al. inpr. Apocal.), in Christi incarnatione, in eucharistiae usu, etc. 1); duplicem porro profitetur resurrectionem 2). — Vehementes deinde carnis resurrectionis patronos se praestitisse MONTANISTAS a priori jam statuere licet, quod vero TERTULLIANI scripta affirmant 3). In finitam fere argumentorum ei affert Sacra S. seriem, quorum unum juvat memorare: » Quum Moses manum » in sinum condit et emortuam profert et rursus insinuat et » vividam explicat — nonne hoc de toto homine portendit 4)? » Repugnantium autem dubitationes audacibus redarguit affirmationibus: » sed accepisti homo os ad vorandum atque potandum; » cur non potius ad eloquendum, ut a caeteris animalibus distes? » cur non potius ad praedicandum Deum, ut etiam hominibus » antistes? » cet., quibus verbis respondet ad quaestionem, quid usu futurum sit in resurrectione variis corporum membris. TER-

1) *Adv. haer.* lib. V: » Sic et nostra corpora ex ea (eucharistia) nutrita » et reposita in terra et resoluta in ea, resurgent in suo tempore, verbo » Dei resurrectionem iis donante in gloria Dei Patris. — » Si enim non » haberet caro salvari, nequaquam verbum Dei caro factum esset. Et si » non haberet sanguis justorum inquiri, nequaquam sanguinem habuisset » Dominus. »

2) Vid. ERASMI *arg.* in lib. I: » quin potius duplicem sentire videtur » resurrectionem, primum animarum, mox corporum, » a quo dissidet CIESSELER o. l. p. 241, qui duplicem resurrectionem eum docuisse omnino statuit, sed Apocalypseos potius sensu.

3) *De res.* c. 63: » resurgit igitur caro et quidem omnis et quidem integra. » C. 42: » constat non tantum ossa durare, verum et dentes incorruptos perennare, quae ut semina retinentur fructificari corporis in resurrectione. » Cf. *de anima* c. 58.

4) *De res.* c. 28.

TULLIANO proprium est, quod non omnes simul sed pedetentim resurgere mortuos statuit 1).

Ceteros hujus periodi doctores, crassiori resurrectionis doctrinae ad unum fere omnes faventes, TATIANUM 2), CYPRIANUM 3), NOVATIANUM, al. verbo memorasse sufficit, quippe qui vel obiter placitum tetigerint, vel majori pro parte praecedentium monita repetant. His omnibus fusius rem exponit METHODIUS, qui contra ORIGENEM carnis resurrectionem pugnat, variisque allatis exemplis, copiose illustrat 4).

At si multi insignesque fuere doctrinae fautores, neulquam defuere adversarii, Gnosticis dico et ORIGENISTAS, quibuscum orthodoxae s. ecclesiasticae doctrinae haud leve fuit perferendum certamen. Gnosticis nimirum carnis resurrectio multum offendeat; corpus enim iis erat onus et ad perfectionem impedimentum; tum resurrectionis negatio cum dualismo arcte iis cohaerebat. Ita e. g. SATURNIANI angelos quosdam habebant hominum creatores, s. non hominum proprie, sed massae ejusdam deformis, quam vero Deus, motus misericordia, coelestis lucis scintilla vivam reddiderit; scintilla autem illa ad fontem suum regressa, corpus in nihilum redigitur. Simili fere modo

1) *Contra Marc.* l. III, c. 24: »post ejus mille annos, intra quam »aetatem concluditur sanctorum resurrectio, pro meritis maturius vel tardius »resurgentium» cet. — Cf. de *Tert. CORRODI* o. l. II, p. 470 sqq. — *TELLER*, *De res. carnis per IV priora saec.* — MÜNSCHER in: *BENKII Mag.* VI, p. 245 sq.

2) *Or. ad Graec.* c. VII, XXV.

3) *Ep.* 73: »Jesus — qui resurrectionem carnis per semet ipsum initiavit et discipulis suis, quod in eadem carne surrexisset, ostendit.»

4) Cf. MÜNSCHER, *Dogmengesch.* II, p. 473.

statuebant BASILIDIANES, CARPOCRATIANES, ceteri, cuncti in eo concordantes, quod corpus futurae salutis posse particeps esse negarent 1). MANICHAEI denique, materiae nullam partem felicitate dignam censentes, corporum resurrectionem fabulam habebant, et, de resurrectione loquentes, intelligebant animi a carnis cupiditatibus liberationem.

Accedimus ad doctores Alexandrinos, CLEMENTEM et ORIGENEM, qui inter utramque partem, orthodoxam scilicet et gnosticam, medium tenere, corporis resurrectionem omnino agnoscentes, a rudi vero crassaque ista informatione eam purgantes. CLEMENS 2), qui de resurrectione separatim scripsit opus, quod vero perditum est, Platonis sententia recepta, corpus terrestre animi emendationi obstare, divini λόγου beneficiis annumerat, quod a servitute carnis ille liberaverit, immortalitate induerit. Memoria vero dignior est hac in causa, Clementis discipulus, ORIGENES; in hujus sententia explicanda paulo diutius commorari juvat, quandoquidem omnium hujus periodi doctorum ille propius a biblica doctrina videtur distare. Cum ecclesiae doctrina ORIGENES universe profiteretur corporis, et ejusdem quidem corporis, resurrectionem 3), sed

1) Longum est, singularum harum sectarum subtilia systemata fase hic recensere. Absoluta enim earum resurrectionis negatio toto cum systemate tam arcte cohaeret, ut illa absque hujus expositione plane intelligi nequeat. — De his cf. TELLER o. l. p. 143 sqq.

2) *Paedag.* lib. II, c. 10: «καταργησάντες δε τὰ τῆς σαρκὸς ἔργα, αὐτῇ καθαρῶ τῇ σαρκὶ ἐπειδυσάμενοι τὴν ἀφθαρσίαν, τὸ πρὸς μέτρον τῶν ἀγγέλων διώκομεν.

3) *De princ.* provem. § 5: »docetur... et quod erit tempus resurrectionis »mortuorum, cum corpus hoc, quod nunc in corruptione seminatur, surget »in incorruptione, et quod seminatur in ignominia, surget in gloria.»

abjecta corruptione et deposita mortalitate; » ex animali nam-
 » que corpore ipsa virtus resurrectionis et gratia corpus spirituale
 » educit, cum id ab indignitate transmutat ad gloriam. Nostra
 » corpora velut granum cadere in terram putanda sunt, quibus
 » insita ratio ea, quae continet substantiam corporalem, quamvis
 » emortua fuerint corpora et corrupta atque dispersa, verbo ta-
 » men Dei ratio illa ipsa, quae semper in substantia corporis
 » salva est, erigat ea de terra et restituat ac reparat” cet. 1).
 Resurrectio igitur affert corporis permutationem, salva tamen
 substantia corporali; transibit in resurrectionis corpus non eadem
 corporis *materia*, sed eadem *forma* (εἶδος), emendata vero
 ac subtilior, s. *nota characteristică* (τὸ χαρακτηριστικόν) 2).
 Resurrectionem denique universalem, piorum et impiorum,
 docuisse videtur 3). Et haec quidem Origenis sententiae est
 summa 4), cujus elementa fuisse Paulinica, elaborata vero et
 ornata notionibus Platoniceis de corpore et animo ac, quae inter
 utrumque exstet, necessitudine, e locis allatis satis patet. ORI-
 GENES, quamvis sequenti periodo ejus sententiam ecclesia dam-
 naverit 5), id tamen effecit, ut resurrectio minus deforme a multis

1) *De princ.* lib. II, c. 10.

2) Vid. *ann. in Ps.* I, 5: σὰρξ τὴ οὐκ ἐστὶ, ἀλλὰ ὅπερ ποτε ἐχα-
 ρακτηριζέτο ἐν τῇ σαρκί, ταῦτο χαρακτηρισθήσεται ἐν τῷ πνευ-
 ματικῷ σώματι.

3) Ibid. »Justorum quidem judicium est transitus ab operoso corpore
 » (πρακτικόν σώμα) ad angelica corpora; impiorum vero judicium est ab
 » operoso corpore in tenebrosa et obscura corpora permutatio. Resurgent
 » enim impii non in priori sed in secundo judicio.”

4) De Orig. cf. REDEPENNING, I, p. 390, II, p. 118, 346 et passim.

5) Vid. WALCH, *Hist. d. Ketzler*, VII, p. 640.

nunc proponeretur; a multis, nequaquam vero a majori parte; vigere enim perrexit rudior illa dogmatis definitio. Quod paulo mirum: equidem, devicto nunc chiliasmo, mitiorem placiti expositionem haud sine jure expectaremus divulgatam; attamen aliter factum est, ut deinde videbimus. Priusquam vero hujus periodi scriptores spectare aggrediamur, monendum est, resurrectionis doctrinam cunctas mentes occupare tantopere perrexisse, ut omnium recensere definitiones conspectus noster prorsus non sinat; ergo primarios memorasse sufficiat.

ORIGENIS sententia haud paucos nactus est obtrectatores, quorum primum, METHODIUM, supra jam memoravimus 1); hunc multi ecclesiae decreti propugnatores secuti sunt; pauci palam ecclesiae obloqui ausi sunt, plurimi quaestionis cardinem ex industria evitare videntur. Ita e. g. uterque GREGORIUS (ut a Graeca ecclesia ordiamur) de corporis resurrectione neulquam loquitur, sed de hominis in pristinam, qua in paradiso esset, conditionem restitutione, nec ab ORIGENIS sententia *Nyssenus* certe videtur alienus 2).

Neque diserte opinionem elocutus est BASILIUS M. unde conjici licet, eum hac in re non plane cum ecclesia fecisse, quod etiam obtinet de CHRYSOSTOMO, de utroque CYRILLO, de ANTI-PATRE BOSR. 3). EUSEBIUS *Caes.*, carnis restitutionis fautores

1) Vid. de litis hujus progressu: FLÜGGE, o. l. III¹, p. 172. HAGENBACH, o. l. § 140 al.

2) Vid. TELLER, o. l. p. 362. FLÜGGE, l. l. p. 185 sq. MÜNSCHER, l. l. p. 432, 439.

3) De *Chrysostomo* cf. ZYRO in: *Niedner, Zeitschr. f. hist. theol.* 1849, IV, p. 642 recept. in: DE KEIJSER, *Repert. v. buitenl. theol.* 1850, I, p. 207 sq.

respiciens, » venter” inquit » magis sunt quam homines”, nec multum igitur sententiam suam celavit. Ex his clare jam patet, Graecam ecclesiam paucos gloriari posse orthodoxae doctrinae fautores. In his memorandus est EPIPHANIUS, qui idem corpus, carne cunctisque membris instructum, restitutum iri acriter defendit; tum THEOPHILUS *Al.*, primo ORIGENIS assecla, postea vero, heterodoxiae famam aversatus, carnis resurrectionis obediens fautor; denique APOLLINARIS *Laod.*, quem, teste HIERONYMO, » in hac parte (i. e. chiliasmo) duntaxat plurima sequebatur multitudo.” JOH. DAMASCENUS τῶν σωμάτων, non carnis, resurrectionem profitetur: Dei omnipotentia corpora incorruptibilia suscitabit, quod multis S. S. locis nec minus ipsius Christi resurrectione probatur.

E dictis videre potuimus, Graecae ecclesiae hujus periodi doctores definitiones suas non perclare circumscripsisse. In Latina demum ecclesia dogma nostrum stabilem idoneamque accepit formam. Memorandu digni sunt: LACTANTIUS, cui chiliasmus, quem secutus est, minime impedivit, quominus carnis s. ejusdem corporis resurrectionem rejiceret; HILARIUS, qui corpus mutatum iri affirmat, simul vero ex alia, quam qua nunc est, materia corpus futurum constare negat ¹⁾. Exempla, a CLEMENTE *R.* jam exhibita, AMBROSIUS, argumentorum instar, repetit. Ecclesiae sententiam strenue defendit HIERONYMUS,

1) » Non enim aliud corpus, quamvis in aliud resurget. Fit ergo demutatio, sed non affertur abolitio. Et cum id quod fuit, in id quod non fuit, surgit, non amisit originem, sed profecit ad honorem.” *In Ps.* 1, n. 13.

ORIGENIS partibus minus honorifice derelictis 1): » haec est vera
 » confessio resurrectionis, quae sic gloriam carni tribuit, ut non
 » auferat veritatem. — Resurrectionis veritas catholicae sine carne
 » et ossibus, sine sanguine et membris intelligi non potest.”
 Nec minus RUFINUS hujus carnis resurrectionem professus est.
 Quod ad AUGUSTINUM denique attinet, is, nisi censeatur sen-
 tentiam suam immutasse 2), minime sibi videtur constare; in
 prioribus enim scriptis mitius de dogmate nostro loquitur quam
 postea 3). Ceterum, quot quantaque hac in causa fabulatus
 sit, sequentia ipsius verba dijudicent 4): » . . . aut enim non
 » omnes mortui resurgent, et erunt aliquae humanae animae sine
 » corporibus in aeternum, quae corpora humana, quamvis intra
 » viscera materna gestarunt: aut si omnes animae humanae re-
 » cipiant sua corpora, quae habuerunt, ubicunque viventia et
 » morientia reliquerunt, non invenio quemadmodum dicam, ad
 » resurrectionem non pertinere mortuorum quoscumque mortuos
 » etiam in uteris matrum. — Quid ergo de infantibus dicturi
 » sumus nisi quia non in ea resurrecturi sunt corporis exigui-
 » tate, qua mortui? Sed quod eis tardius accessurum erat
 » tempore, hoc sunt illo Dei opere miro atque celerrimo recep-
 » turi. — Atque illud quod commemoravit Apostolus 5) de men-

1) Vid. HAGENBACHII o. l. § 140, 5.

2) Ibid. ad not. 6.

3) *Retract.* lib. I, c. 17: » quisquis ea sic accipit, ut existimet, ita
 » corpus terrenum, quale nunc habemus, in corpus coeleste resurrectione
 » mutari, ut nec membra ista nec carnis sit futura substantia, procul dubio
 » corrigendus est.”

4) Vid. *de Civ. Dei* lib. XXII, cap. 13, 24, 25, 27.

5) Eph. IV: 13.

»sura aetatis plenitudinis Christi, aut propter aliud intelligamus
 »dictum esse; . . . aut si hoc de resurrectione corporum dictum
 »est, sic accipiamus dictum, ut nec ultra, nec infra juvenilem
 »formam resurgant corpora mortuorum: sed in ea aetate et
 »robore, usque ad quam Christum hic pervenisse cognovi-
 »mus. — Sed mihi melius sapere videntur, qui utrumque
 »sexum resurrecturum esse, non dubitant. Non enim libido
 »erit, quae confusionis est causa. Nam prius quam peccas-
 »sent, nudi erant: et non confundebatur vir et foemina; cor-
 »poribus ergo illis vitia detrahentur, natura servabitur. Non
 »est autem vitium sexus foemineus, sed natura; quae tunc
 »quidem et a concubitu et a partu immunis erit: erunt tamen
 »membra foeminea non accommodata usui veteri, sed decori
 »novo, quo non alliciatur aspicientis concupiscentia, quae nulla
 »erit” cet. Ad AUGUSTINUM diutius moravimus non tantum ut,
 »futilitatis gratia, memorabiles ejus cognoscere definitiones,
 »sed praesertim etiam quia ceterorum hujus periodi doctorum
 »haec de re monita allatis AUGUSTINI effatis jure metiri possumus;
 »praeterea magna AUGUSTINI auctoritas effecit ut ecclesiae doctrina
 »stabiliretur ac dehinc firma staret. Multos igitur nunc silentio
 »possumus praeterire; verbo memorandus est GREGORIUS M., ignis
 »purgatorii dogmatis inventor, quod dogma, quamvis cum re-
 »surrectione omnino cohaereret, primum tamen locum in theo-
 »logorum disputationibus sequenti tempore occupavit, quo evenit
 »ut plus minusve illa repelleretur in obscurum. Corporum futu-
 »rorum caro, teste GREGORIO, »eadem erit per naturam, diversa
 »per gloriam.” ISIDORUS *Hisp.* AUGUSTINI verba fere repetit;

nec nova praebet BEDA: »Sex aetates hujus saeculi sunt, septima dormientium, id est, illorum, qui adhuc exspectant commonem resurrectionem: octava vero resurgentium, quando novissima mors destructur, et quando duplici stola vestiemur, scilicet in anima et corpore 1)».

Aevum scholasticum spectantes, breves esse licet; primo, quod in placiti nostri explicatione exiguus scholasticorum est dissensus, alterum altero imitante, tum quod potissimum litigarunt de causis, hoc a placito plane diversis 2).

Unus tamen JOH. SCOTUS ERIGENA excipiendus est, quippe qui favere videatur Origenianismo: »semel enim et simul animas nostras et corpora in paradiso conditor creavit, corpora dico coelestia, spiritualia, qualia post resurrectionem futura sunt 3).» Curiositatis gratia, simul vero ut ex uno discas omnes, adducere juvat unicam e BONAVENTURAE scriptis periodum: »Primo autem quaeritur an resurrectio sit futura; secundo, dato quod sit, quaeritur utrum resurrectio sit omnium. Tertio, dato quod sit omnium, quaeritur utrum sit omnium simul an successive. Quarto quaeritur, utrum sit resurrectio eorundem secundum numerum. Quinto, utrum sit resurrectio naturalis vel mira-

1) *Commentar. in Ps. LXXXIX: 10.*

2) Medii aevi haereses ne praetereamus, verbo hic memoremus libellum »Monetae Cremonensis ordin. Praedicat. adv. Catharos et Waldenses», quo teste huc redit illarum sententia: corpus est animae instrumentum, unde sequitur, non nisi animam posse remunerari post corporis obitum; Dei enim justitiae repugnaret instrumenti remuneratio; itaque »anima sola, putrescente carne, resurget.»

3) Vid. HAGENBACH, o. l. § 204, l.

«culosa. Sexto quaeritur de causa nostrae resurrectionis.” Ad quatuor priores quaestiones affirmando respondetur; ad 5^{am} et 6^{am}: «resurrectio ex parte reformationis corporis est contra naturam, ex parte unionis animae ad corpus naturalis, et quoad inseparabilem colligantiam utriusque, est supra naturam. Resurrectio fiet principaliter a sanctissima Trinitate, et instrumentaliter a voce Christi, et exemplariter a resurrectione ejus.” Adduntur subtiles quaestiones de corporum suscitatorum qualitate etc., de quibus hoc modo disseritur: «corpora electorum habentia deformitatem, resurgent cum deformitatibus suis quoad substantiam, sed cum pulchritudine. — An damnati resurgent cum deformitatibus. — Resurgent cum sua deformitate si jam fuerunt deformia, atque ita confirmabuntur.” Sed haec sufficiant de Scholasticis 1).

Jam transire licet ad reformationis tempora. Universe autem insipientes eschatologiam, qualis in diversis protestantismi partibus recepta est, plane fere eam deprehendimus cum Romano-catholicae ecclesiae eschatologia concordantem 2); quod ne miremur animadvertendum est, reformatores alias prorsus res emendandas fuisse obvias, quo factum est, ut de rebus eschatologicis haud multum illi disseruerint. Ita resurrectionis quoque doctrinam, si aliquando eam tangunt, immutatam recipiunt reformatores. LUTHERUS, *carnis* resurrectionis denominationem quamvis improbavit 3), professus tamen est expectationem » ut

1) De scholast. vid. inpr. FLÜGGE, o. l. III^a, p. 142 sqq.

2) Ignis purgatorii decreto abjecto.

3) *Cat. maj.* art. 3: «Quod hic ponitur: Auferstehung des Fleisches, ne

» haec nostra caro cum omnibus suis sordibus et vitiis abolita
 » et sepulta computrescat, verum praeclare et magnifice iterum
 » prodeat et exurgat a mortuis ad perfectam sanctitatem, nova
 » et immortalis vita animata” 1). MELANTHON in » *locis*” verbo,
 ZWINGLIUS in » *comm. de vera et falsa reb.*” ne verbo quidem
 resurrectionem memoravit 2); CALVINUS vero carnis resurrectionem
 videtur defendere 3). Libri denique symbolici vel a pristina doc-
 trina minime recedunt vel minus finite de resurrectione loquuntur 4).

Sequenti tempore, quo philosophia, speculativa dicta, vige-
 bat, resurrectionis doctrina minus tenebat mentes intentas; et-
 enim immortalitatis vitaeque aeternae placitum primas nunc egit
 partes; ac si chiliasmi commenta hoc tempore renovarentur, haec

» hoc quidem valde apte lingua nostra vernacula expressum est. Etenim
 » *carnem* audientes, non ulterius cogitamus, quam de macello. Verum recte
 » et genuine loquendo, germanice dicemus: Auferstehung des Leibes oder
 » Leichnams h. e. corporis resurrectionem.”

1) Ibid. — Cf. ejus operum pars XV, p. 291.

2) Cf. ZYRO, l. 1. p. 214.

3) *Instit.* III, 25, 8: » non ulla de re clarior suppetit scripturae defi-
 » nitio quam de carnis, quam gestamus, resurrectione” cet. Attamen alibi
 ita disseruit, ut magis ORIGENIS sententiae favere videatur, e. g. » tenendum
 » est, nos in eadem, quam gestamus, carne, resurrecturos, quoad substantiam,
 » sed qualitatem aliam fore.” Ibid.

4) Variarum confessionum, proprie sic dictarum, vel obiter rem tangunt, vel
 silentio praetereunt. *Conf. Helv.*: » fidelium corpora ut spiritus sancti
 » templa. . . resurrectura.” Omnibus fusius rem tractat *Conf. Bely.* art.
 37. Cf. *Cat. Heid.* quaest. 57. *Basil. Conf.* I, art. 10: » Credimus ul-
 » timum iudicium fore: in quo caro nostra resurget.” Cf. NIEMEYER, *Coll.*
conf. in ecclesiis ref., p. 83 et passim. Ab his omnibus diversa videtur
 Socinianorum sententia: in *Cat. Racov.* (ed. Oeder. p. 717) corpora futura
 aequiparantur Christi corpori spirituali. Nonnulli vero Sociniani hac defi-
 nitione ulterius progressi videntur, qualemcunque resurrectionis denomi-
 nationem rejicientes.

tamen universe Christi reditum magis spectabant quam resurrectionem mortuorum. Steterunt igitur ad unum fere omnes in veteri sententia, mutata vero, philosophia duce, argumentandi ratione; omnia enim nunc rationis principiis erant probanda, nec igitur sufficit S. S. effatorum simplex explicatio.

Saeculo demum XVIII fere dimidiato novam nostrum dogma iniiit periodum, separato hac de causa edito libello, auctore BURNETO 1); duplicem ille propugnat resurrectionem, alteram piorum, regni millenarii initio, ceterorum mortuorum alteram, qua pii accipient corpus coeleste »materiam aliquam levem et »tenuem, instar venti, halitus aut aeris”, abjecto corpore terrestri resurrectionis prioris; impii tunc mittentur in infernum. BURNETUS, etiamsi nihil novi dixisse censeatur (praeterquam quod definitiones diligentius distinxit), id tamen effecit, ut dogma nostrum ab omni parte dein recognoscereetur. Huc nunc accessit interpretatio historica, a SEMLERO introducta, quae magnam vim habuit in resurrectionis placito reformando. Historicam illam interpretandi methodum avide arripuit rationalismus, idoneam nunc sibi visus invenisse causae suae vindicationem. Applicata enim illa accommodationis (materialis) theoria, facile removebatur quaevis notio rationalismo displicens. Sic concludi potuit, resurrectionis denominationem nihil complecti nisi: »immortalitatis” s. »vitae aeternae” notionem 2), ac perhiberi e. g., Jesum, semet ipsum nuncupantem »mortuorum resuscitorem”

1) *De statu mortuorum et resurgentium tractatus.* Lond. 1773.

2) ECKERMANN, *Handb. f. d. Syst. Stud. d. chr. Glaubensl.* II, p. 571, 754, III, p. 672 sq. HENKE, *Lin. init. fid. Chr.*, p. 155 sq. al.

sim., indicare voluisse: »ego auctor sum moralis hominum
 »emendationis” etc. Multos omnino illa resurrectionis expositio
 invenit opposcentes, at nullum fere ecclesiae doctrina patronum.
 Alii enim, philosophiam secuti Leibnitio-Wolfianam, sententiam
 receperere »germen quoddam invisibile emanare e corpore terrestri
 »ad novum animi vestimentum” 1), quocum non plane convenit
 aliorum sententia, qua, eadem admissa hypothese, statuitur:
 resurrectionis momento subtilius illud corpus locum cessurum
 esse praecedenti corpori (in corpore enim terrestri inclusum est
 incorruptibile quoddam »praeformatum” germen novi corporis re-
 surrectionis), sive potius quibusdam hujus partibus completum
 perfectumque iri 2); vel, biblicis allatis argumentis, efficere
 studebant, statim post mortem resurrectionem evenire 3), a qui-
 bus haud dissentire mihi videtur HERDERUS: »Die christliche
 »Auferstehung der Todten hat die körperliche Auferstehung der
 »Juden eigentlich zerstört; sie hat sich aus ihr, wie der
 »Geist aus der Materie losgewunden, und fortdauerndes Leben,
 »eine persönliche Unzerstörlichkeit (ἀφθάρσιαν) ans Licht ge-
 »bracht, die christliche Glaube wurde” 4). LAVATER, chillas-
 mum propugnans, duplicem professus est resurrectionem, prio-
 rem initio regni millenarii, alteram ad hujus regni finem 5),

1) DES CÔTES, *Die Auferst. d. Todten, nach dem neutest. Begr.* — al.

2) BONNET, *Phil. Palingenesie* etc.; recentiori temp. EHRHART, *üb. d. chril. Auferstehungsl.* Ulm. 1823.

3) PRIESTLEY in *Britt. theol. Mag.* IV, p. 291 sq. — AMMON, *Summa*, § 196 al. VOGEL, *De resurr. carnis.* Erl. 1819.

4) Vid. *Von der Aufersteh. als Glaubensgesch., Glaub. u. Lehre*, p. 120.

5) *Aussichten in d. Ewigk.* I, p. 179.

qua idem corpus restituatur. Ecclesiae decreto repugnavit etiam SWEDENBORGIUS, docens, hominem resuscitari nonnisi quoad animam, nec unquam illam corpus esse recepturam post mortem 1). De corporum denique suscitatorum qualitate magna erat dissensio. Haud pauci, cum ORIGENE, identitatem tantum partialem corporibus resuscitatis tribuere, quandoquidem nimis videretur rationis principiis adversari 2), omnium hujus corporis partium restitutionem accipere; in his nominandi sunt i. a. MICHAELIS 3), DÖDERLEIN 4), KNAPP 5), REINHARD 6), et inter nostrates: REDDINGIUS 7), DONKER CURTIUS 8), MUNTINGHE 9), DE HAAS 10), BOSVELD 11) al. At omnes commemorare longum est 12); hoc unum adhuc monendum est, cunctos illos theo-

1) «L'homme ressuscite seulement quant à l'esprit, et non quant au corps. L'Esprit de l'homme après la mort du corps apparait dans le monde spirituel dans une forme humaine, absolument comme dans le monde; il jouit aussi de la faculté de voir, d'entendre, de parler et de sentir comme dans le monde... c'est cette continuation de la vie, qui est entendue par la résurrection.» — Vid. de la nouvelle Jer., trad. du Lat. par le Boys des Guays, p. 205, 162.

2) Quod Lutherus jam elocutus est: »Wenn man's nach der Vernunft ausrechnen will, so lässt sich ansehen, als sei dieses Artikel von der Auferstehung der Todten entweder gar nichts, oder doch ganz ungewiss.» Vid. ejus opp. VIII ad Joh. 18—20.

3) Dogm. p. 598.

4) Inst. theol. chr. II, p. 486.

5) Vorl. üb. d. chr. Glaubl., II, § 152 sq.

6) Dogm. § 187.

7) In Opp. Soc. Hag. 1805.

8) Ibid.

9) Theol. Christ. I, § 263 sq.

10) De toek. waereld.

11) Explic. ad 1 Cor. XV.

12) De nostratibus vid. inpr. BRIËT in: Godg. Bijdr. XVI, I, p. 170 sq.

logos, modo memoratos, quidquid de corporum substantia ac qualitate philosopharentur, vulgari proprioque tamen sensu locutos esse de resurrectione mortuorum (sc. die novissimo); quod minime obtinet de iis, qui, admissa allegorica illa interpretandi ratione vel accepto accommodationis (materialis) systemate, veram resurrectionis notionem e S. S. amovere studeant, nudam immortalitatis notionem illi substituentes 1). Quid SCHLEIERMACHERUS statuerit, ex hisce ejus verbis efficere licet 2): „. . . dass nicht dem Individuum, sondern dem gesammten Menschengeist, der Quelle der einzelnen Seelen, als der wahren lebendigen Einheit, die Ewigkeit und Unsterblichkeit zukomme, und dass die Einzelnen Seelen nur dieser Einheit vorübergehende Actionen seien,“ quibus verbis non consequens esse non potest singulorum hominum futurae resurrectionis negatio.

Recentissimum denique tempus quod attinet, nescio an *carnis* resurrectionem, proprio sensu, multi theologi etiam nunc defendant 3). At vero de τῆς ἀναστάσεως notionem nequaquam lites sunt compositae. Haud pauci theologi, alii vero aliam interpretandi viam secuti, ad pristinam rediere sententiam, qua resurrectio-

1) Vid. antea.

2) *Glaubensl.* § 174.

3) Neque MARTENSIEN, *Dogm.* p. 511 de *carnis* res. proprio sensu loquitur: „Daher verlegt auch die Schrift die Auferstehung des Leibes auf den jüngsten Tag, womit die Vorstellung von einem Zwischenreich, einem Zwischenzustand für die Todten nothwendig gegeben ist.“ Cf. J. J. V. OOSTERZEE in: *Jaarbb. v. Wet. Theol.* IX, p. 708. Attamen i. a. usum formulae *resurrectionis carnis* tueri conati sunt LANGE, in *Stud. u. Krit.* 1836, p. 693 sq. NITZSCH, *Syst. d. chr. Lehre*, p. 394. Cf. ZYRO, l. l.

nis notione hominis immortalitatis notio contineatur; inter quos, quamvis alii aliter definiant, nominandi sunt: WETTIUS 1), BRETSCHNEIDERUS 2), GRIMMIUS 3), HASIUS 4), REUSSIUS 5) al., inter nostrates: BRIËTIUS 6), J. SONIUS-SWAAGMAN 7), J. F. VAN OORDT 8), a quibus dissentit JENTINKIUS 9), qui moralem resurrectionis notionem defendere suscepit, quacum definitione convenit clar. SCHOLTEN, quamvis in singulis locis explicandis propriam secutus sit methodum 10); quorum vero singulorum sententia ex ipsa hac disquisitione deinde accuratius cognoscetur.

1) *Bibl. Dogm.* § 243, 272.

2) *Dogm.* II, p. 488.

3) *Inst. theol. dogm.*, p. 517.

4) *Ev. Dogm.*, p. 111.

5) *Hist. de la theol. chrét. etc.* I, p. 260 sq.

6) In *Godg. Bijdr.* XVI, p. 161 sq. — *De Eschatologie* I, p. 137 sq.

7) In *Waarh. in Liefde* 1840, II, p. 385 sq.

8) *Ibid.* 1841, III, p. 551 sq.

9) *Maran-atha*, p. 76 sq. Cf. *Jaarbb.* VIII, p. 455 sq. alib.

10) Vid. *Dogmaticae Christ. Initia*, cap. VI, 27. *Jaarbb. v. wet. theol.* VIII, p. 431 sqq.

SECTIO I.

JUDAEORUM, JESU AEQUALIUM, DE RESURRECTIONE MORTUORUM SENTENTIA.

§ 1. *De fontibus, e quibus cognoscitur Judaeorum, Jesu aequalium, de resurrectione mortuorum sententia.*

Verus Jesu institutionis sensus neutiquam plane percipi potest, nisi notiones eorum, quos institutio illa primo loco spectavit, accurate nobis sint cognitae; quod facile intelligitur. Nulla enim alia ratione scire possumus, quo sensu Jesu verba auditores acceperint, s. potius, quo sensu ea non accipere non potuerint, quo igitur sensu acciperentur ipse Dominus voluerit.

Itaque notionum, quae Judaeis, Jesu aequalibus, essent, cognitio fundamentum est, cui ipsius Jesu doctrinae cognitio superstruitur; et hac ipsa ex causa ante omnia necesse est, diligenter ponderare fontes, e quibus notiones illae vulgo hauriuntur. Fontes autem illi tot sunt tamque varii generis, ut, nisi magna cum cautione ac diligentia iis utamur, falsae conclusiones in promptu sint, vel certe, falsa nixi hypothesis, in

errorem ne abducamur, magnum sit periculum. Accedit, quod multorum, quibus uti possemus, fontium tanta superest originis obscuritas, ut prudens eorum usus magis etiam requiratur.

Primo videamus de fontibus hebraicis, quibus vulgo utuntur, *Targumim*, *Talmude*, *Rabbinis*. His omnibus sine ulla restrictione uti nos posse ad S. S. explicationem censuit SCHOETTGENIUS: »quamvis ... duobus vel tribus saeculis recentiores »sunt... idem est, ac si scriptores antiquos" (i. e. ante Christum viventes) »ipsos legeremus vel audiremus" ¹⁾; quam verthesin ipse mihi videtur refutasse, ac primo quidem hisce verbis: »quod si vero in hoc opere nonnullos ex Rabbinis recentioribus profero, hi tantum valeant, quantum possunt" ²⁾, tum suscepta ingrata illa argumentatione »R. Simeonem ³⁾, »filium Iochai, auctorem libri Sohar, religione fuisse Christianum" ⁴⁾. Primo enim non video, quidni de Rabbinis, duobus vel tribus saeculis Christo recentioribus, idem valeret ac de ceteris; tum, si quid valet argumentatio illa, quomodo, quaeso, Christiani scriptoris effata Judaeorum aevi ante-Christiani nobis reddent notiones?

At vero alii nunc SCHOETTGENII sententiam sequuntur, etsi aliis, quam ille, ducuntur argumentis. Inter quos GFRÖRERUS, qui cuncta Rabbinorum scripta multo serius putat exarata ⁵⁾,

1) Vid. *Hor. Hebr. et Talm.* praef. § XIV.

2) Vid. *ibid.*

3) R. Simeon, iudice Schoettg. vixit a. p. Ch. 120.

4) Vid. o. l. tom. II, cap. II, Lect. Rabb. lib. II.

5) Ita o. g. librum *Sohar* saec. demum XIII exeunte conscriptum putat, de quo, uti et de ceter. Rabb, vid. op. ejus: *Jahrh. d. Heils*, I, p. 63 sq.

quod vero non impedit, quin eodem modo iis uti se posse ratus sit ac si perantiqua, imo ante-Christianae, essent; haud magis enim, ita ratiocinatur, quam e. c. Sinensium notiones religiosae omnia fere per saecula steterunt immutatae, Judaeorum notiones tempora quicquam mutarunt; nihil igitur interest, utrum antiquorum Judaeorum legamus scripta an recentiorum 1). Nec aliter concludere videtur WETTIGS, statuens, dogmata etiam Christiana, dummodo Judaicis quibusdam locis parallelis confirmantur, neque horum effatis diserte repugnent, habenda esse notiones, Christi tempore Judaeos inter vigentes 2).

Verum enim vero illorum virorum monita minime videntur concedenda. Scilicet, etsi certo certius non potest probari, verosimile tamen est, Judaeos recentiores, ipsis invitatis ac ignorantibus, Christianismi impulsu non ita semper steterunt immunes, ut nusquam protulisse putandi sint novas quæsdam ideas, i. e. proavis ignotas, s., ne dicam mutatas eas, amplificatas tamen paucisque definitionibus adauctas; quod inprimis valet de dogmate tam obscuro ac incerto, quale fuit mortuorum resurrectio, de quo Judaeis nequaquam erat constans doctrina, sed magnus dissensus 3). Praeterea sententia nostra confirmatur comparatione scriptorum

1) Vid. op. I. p. 109 sqq.

2) Vid. *Bibl. dogm.* § 194. — Non plane eum eo facit REUSS, op. I. I, p. 136.

3) Cf. CORRODI, op. I. I, p. 2: »Schöttgen irrt sich also, bey aller »seiner Belesenheit, ausserordentlich, wenn er in den alten Zeiten, die ich »genennt, würdige und vernünftige Begriffe vom Reiche des Messias sucht' »cet. — Cf. ZELLER, *Theol. Jahrb.* 1843, p. 49: »Wohl kann ein indirecter »und, der Hauptsache nach, unbewusster Einfluss der christlichen auf die »jüdischen Theologie... stattgefunden haben" cet.

Judaicorum ante Christum viventium cum posterioribus, qua docemur, hos multo plura, ac subtiliora ea, de mortuorum resurrectione constituisse quam illi; quod explicatur, admissa thesi: in Judaeorum notionibus eschatologicis amplificandis aliquatenus certe vim habuisse primaevos Christianos, quos magnopere curasse res eschatologicas ac diligenter explanasse supra vidimus.

Quidquid vero sit, recte hic viderim necne, hoc certe minus etiam probari potest, notiones nempe, in senioribus Judaeorum scriptis obvias, jure tribui posse Judaeis, Jesu aequalibus; quapropter hic valeant illa STORRII verba: »talmudicis scriptis non tam ad probandum uti nobis licere, quam ad illustranda et confirmanda ea, quae aliunde certa fuerint et explorata" 1). Neque enim certis illis et exploratis desunt fontes; adsunt nimirum *Evangelia*, adsunt *Josephi* scripta, adsunt *libri apocryphi*, quorum nonnulli certe ad Christi tempora recedunt; etenim quartum *Esrae* librum ad aevi nostri Christiani initium recedere, ac Judaicum quidem ei esse auctorem, omnes credo concedunt; loci autem nonnulli, ab homine quodam Christiano ei inserti, facile distinguuntur; nec major virorum doctorum est dissensus de *Henoehi* libri origine ac de duobus prioribus *Maccabaeorum* libris, qui cuncti circum Christi tempora exstiterunt 2). Ceteros quod attinet fontes (*Maccab.* libb. III et

1) *Opusc. acad.* I, p. 257 not. 9. Cf. p. 35.

2) Vid. de libb. apocr. LÜCKE, *Versuch einer vollst. Einl.* etc. I, § 11 sqq. DE WETTE, *Einl.* I, § 298 sq. GFRÖRER, o. l. I, p. 69 sq. CORRODI, o. l. I, p. 179 sq. — al.

W, libb. *Sap. Jud. Tob. Sir. Bar. Philo*), horum vel origo aetasque tantopere in obscuro latent, tantus sane de iis virorum doctorum est dissensus 1), vel, philosophiam Alexandrinam exhibentes, tam parum censendi sunt Palaestinensium, inter quos Jesus vitam degit, Judaeorum detegere notiones, ut de his valeat regula antea allata 2).

Pauca denique addere licet de fontibus primariis, *Evangeliiis*. Illa nimirum, quamquam non abundant locis, e quibus Judaeorum de *τῆ ἀναστάσει* notiones cognoscere licet, universe tamen hac in re magnas habent cautiones. Fac enim, hominem Judaicum in Evangeliiis induci loquentem, num fas esset, sententiam, ab illo prolatam, statim Judaicam habere ideam? Minime gentium; etenim nullo modo negari potest, illius cogitandi ac loquendi rationem jam potuisse mutatam, emendatam, purgatam esse Christi institutione; nisi igitur aliunde, vel ipsius Jesu responsu certo constet, Judaicam ideam revera eum elocutum esse, nullo jure uno illo ex loco efficere licet, quaenam maxime opinio Judaeis sit tribuenda. Denique distinguendum esse, notiones utrum sint populares, an scholae cuidam propriae, non est quod moneamus 3).

1) Vid. opp. modo II.

2) Cf., praeter opp. modo II., ZELLER, l. I. p. 39: »Der Einfluss der Philosophie und der Mangel eines nationalen politischen Organismus musste der Denkart der Alexandriner nothwendig eine Richtung geben, die wir unter ganz anderea Verhältnissen auf Palaestina überzutragen kein recht haben.» STORR, l. I. p. 42: »... ut Philonis et Josephi privatas opiniones non continuo tribuamus ceteris omnibus, quibus aequales erant, »Judaeis, etiam Palaestinensibus» etc.

3) Dignissima est, quae legatur, tota illa egregia STORRII diss. de sensu historico, in opusc. ac. I.

Omnia autem monumenta illa memorata, sibi invicem collata, se invicem illustrantia et confirmantia, satis firmum plenumque praebebunt testimonium de Judaeorum, Jesu aequalium, de resurrectione mortuorum sententia.

§ 2. *Judaeorum, Jesu aequalium, de resurrectione mortuorum sententia.*

Parvi hic nostra interest scire, undenam quove tempore Judaeis extiterit resurrectionis mortuorum doctrina ¹⁾, similesque quaestiones; sufficit, constare Christi tempore inter Judaeos divulgatam fuisse futurae resurrectionis mortuorum expectationem. Nostrum igitur est, veram hujus expectationis indolem omni ex parte exquirere et explanare; cui disquisitioni, quantum fieri potest, Evangelia erunt fundamentum.

Primo videamus de resurrectionis, qualem Judaei sibi fingent, *natura*.

Judaeos, Christi tempore viventes, spem concepisse regni Messiani terreni, nemo non concedit; hac vero cum spe arcte quum cohaereret resurrectionis mortuorum expectatio, statim jam conjicere licet, haud sublimiorem iis fuisse resurrectionis doctrinam; quod multis probari potest argumentis. Ac primo quidem hac in causa testis nobis est memorabilis illa periodus, quae in Ev. *Matth.* XXII: 23—28 et ll. par. occurrit. Saddu-

1) Hac de re vid. MÜLLER in *Stud. u. Krit.* 1835, p. 477 sqq. Cf. KEMINK in *Jaarbb. v. Wet. Theol.* IV, p. 140 sq. — M. NICOLAS in: COLANI, *Rev. d. theol.* XIV, p. 356 sq.

caeorum autem quaestione aperte proponitur Judaica illius temporis sententia vulgaris s. popularis, unde patet, mortuorum resurrectionem, quoad ejus *naturam*, Judaeis significasse: terrestres hujus conditionis vitaeque restitutionem, s. corporis, in pulverem redacti, ab omnibus partibus redintegrationem ¹⁾. Confirmatur haec nostra thesis atque illustratur variorum scriptorum argumentis, quorum praecipua licet afferre: *Hieros. Chetubb.* fol. 35, 1: »Jussit R. Jeremia, cum me sepelietis, induite pedibus meis calceos, et baculum date in manum meam, meque in latus unum reponite, ut cum advenerit Messias, sim expeditus ²⁾." Illa quaestio magistralis etiam in scholis Pharisaeorum tractabatur, quamvis non ea intentione, ut inde ad nullitatem resurrectionis concluderent. Decisio autem ex mente illorum talis profertur in *Sohar Gen.* fol. 24: »Mulier illa, quae duobus nupsit in hoc mundo, priori restituitur (in mundo futuro) ³⁾." Adducuntur omnino loci nonnulli ⁴⁾, quae eandem, quam Jesus profert, sententiam (vs. 30 sq.) exhibeant, ac thesi igitur nostrae videantur obstare; sed loci illi, quippe Rabinorum recentiorum, nil probant. Hanc respiciens opinionem, qua sc. corpus resuscitatum equiparatur angelorum corporibus coelestibus, R. Menasse »hanc" inquit »opinionem non assis »facio; ... praestantissima enim est haec sententia": Deum

1) Cf. *Math.* XIV: 2, ll. par.

2) Vid. LIGHTFOOT, *Hor. hebr. et Talm.*, p. 388.

3) Vid. SCHOETTG., o. l. ad h. l.

4) Vid. SCHOETTG., o. l. ad *Math.* XXII: 30. BISENMENGER, *Entdecktes Judenthum* II, p. 940. Cf. GFRÖRER, o. l. I, p. 63.

aliquando corpus restitutum esse ex ossiculo Luz ¹⁾. At haec jam sufficiant de locc. Rabb.; haud enim desunt majoris ponderis testimonia. JOSEPHUS ²⁾ hisce verbis reddit Pharisaeorum sententiam: » . . . ταῖς μὲν (ψυχαῖς ὑπο χθονός) εἴργμον » αἰδῖον προστίθεσθαι, ταῖς δὲ ἔαστωνήν τοῦ ἀναβιοῦν"; etsi vero illud ἀναβιοῦν verbum sit quodammodo ambiguum ³⁾, nec certo constet, semperne Pharisaeicam doctrinam accurate proposuerit JOSEPHUS ⁴⁾, ex hoc tamen loco clare patet, Pharisaeos mortuorum animas statuisse facile ex orco posse in terram redire (ἀναβιοῦν) ut reviviscant. — Omnia vero dubia amovet lucidus locus in secundo *Maccabaeorum* libro, ubi, Cap. VII, septem illorum martyrum tertium, membra sua in cruciatum lubens dum offert, sic audimus loquentem (vs. 41): » ἐξ οὐρανοῦ ταῦτα κέκτημαι. . . , καὶ παρ' αὐτοῦ ταῦτα » πάλιν ἐλπίζω νομίσασθαι." Hisce autem verbis, quam potest disertissime, ejusdem corporis omnibus cum membris

1) Vid. CORRODI, o. l. I, p. 356; alia exempla vid. ibid., p. 345 sqq. Quid sit illud Luz, e sequenti loco patet: »Hadrianns, cujus ossa conterantur, et nomen deleatur, interrogavit R. Josuam ben Hananiah: unde »homo reviviscit tempore futuro? Respondit ille, a Luz, in spina dorsi. »Dicit ille, demonstra hoc mihi: Accepit ille Luz ossiculum de spina dorsi, »et indidit aquae, et non est maceratum: indidit igni, et non est crematum, »subdidit molendinac, et non est contritum: positum in ineude, »tudit malleo, scissa est incus, et ruptus malleus;" etc. Vid. LIGHTF., o. l. p. 649.

2) *Ant. Jud.* lib. XVIII: c. I, § 3.

3) De causis Josephi ambiguitatis vid. FLÜGGE, o. l. I, p. 231. Cf. GRIMM, *Inst. theol. dogm.* § 280, n. 5.

4) Vid. DÄHNKE, *Jüd.-Alex. Rel. phil.* II, p. 240 sq. Cf. FLÜGGE, l. l. — BORGER, *Disp. Teyl.* XXVI, p. 159, not. (m).

indicatur restitutio. — Alia multa exempla hic addi possent ad confirmandum et illustrandum quod de resurrectionis natura, qualem Judaei sibi finxere, diximus; at satis superque jam constare credo quod hac de re supra statuimus.

Illa vero in opinione cum ceteris non fecerunt Sadducaeii, quorum resurrectionis negatio, siquidem paulo accuratius eam persequamur, multum afferet ad Jesu doctrinam explicandam. JOSEPHO hac in re nobis teste, Sadducaeii qualemcunque omnino vitam post corporis obitum, hominis igitur immortalitatem, plane negasse censendi sunt; «Σαδδουκαίοις δε τὰς ψυχὰς ὁ λόγος συναφανίζει τοῖς σώμασι» 1); et: «Σαδδουκαῖοι ψυχῆς τε τὴν διαμόρην... ἀναιροῦσιν» 2). His cum Josephi effatis congruit Sadducaeorum doctrinae descriptio in Act. App. XXIII: 8; quamvis enim vocis «πνεῦμα», h. l. occurrentis, non una est explicatio, omnibus tamen ea videtur praeferenda, quae naturas quascunque spirituales negasse Sadducaeii statuuntur, quae scilicet explicatio aliis historiae testimoniis corroboratur 3). Accedit enim ad JOSEPHI illa verba effatum in *Tanchum.* fol. 3, 1: «Sadducaeii negant, dicuntque: Deficit nubes, atque abit; sic descendens in sepulcrum non redit» 4), cui testimonio si fides est habenda, docemur, Sadducaeos statuisse, post mortem de homine haud magis quid perennare quam de nube

1) *Antt.* XVIII: 1, 4.

2) *Bell. Jud.* II, 8, 14.

3) De Sadducaeis vid. DE NENDEL, *Opusc. acad.* p. 173 sq. — Cf. CO-
LANI, *Rev. d. Theol.* III, p. 205 sq.

4) Vid. LIGHTF, o. l. ad Matth. XXII: 23.

paulatim deficiente, mox in nihilum redacta. Verbo, Sadducæi negarunt ét mortuorum resurrectionem Pharisaicam s. vulgarem, ét animi s. hominis prorsus immortalitatem; quæ quidem negatio inde iis exstitisse censenda est, quod, materialistico plane modo, *πνεῦμα* s. naturas qualescunque spirituales 1) existere infitias irent. Haec sufficiant de Sadducæis; quæ vero si recte applicantur, ad Jesu de resurrectione doctrinam probe intelligendam deinde nobis aperient viam.

Accedimus nunc ad graviorem quaestionem: quid de mortuorum resurrectionis *tempore* statuerint Judæi, Jesu aequales. Vulgo autem ad quaestionem illam dirimendam recurritur ad classicum locum Joh. XI: 24, ubi Martha simpliciter affirmatur verbis «*Οἶδα ὅτι ἀναστήσεται ἐν τῇ ἀναστάσει ἐν τῇ ἑσχάτῃ ἡμέρᾳ*» vulgarem hujus temporis Judaicam enunciare opinionem; quod vero ipsum probandum. Duplex sic nobis oritur quaestio, 1° utrum Martha censenda sit ét loquendi genere uti Judaico, ét Judaicam enunciare opinionem vulgarem, 2° fac, hæc ita esse, quid tunc formula illa, *ἀνάστασις ἐν τῇ ἑσχάτῃ ἡμέρᾳ*, Judæis non potuerit non significare.

Primam quaestionem quod atinet, neutra hujus pars certo affirmari licet. Etsi enim uno verbo vulgo affirmatur, *ἀν. ἐν τῇ ἑσχ. ἡμ.* fuisse loquendi genus Judaicum 2), nusquam ta-

1) Non tam eorum angelologiam specto quam anthropologiam.

2) JENTINK in: *Jaarbb.* VII, p. 462. BRIËT in: *Gody. Bijdr.* XVI, p. 366, et: *de Eschatologie*, I, p. 63. SCHOLTEN in: *Jaarbb.* VIII, p. 432; a quibus recedit WEIZEL in: *Stud. u. Krit.* 1836, p. 630: »Im »Joh. Ev. ist an die Stelle der *ἀντίελευα αἰῶνος* der noch spätere, in

men, nec in Evv., nec in libris apocr., nec in scriptis Rabb., ullum pro hac affirmatione inveni argumentum, quandoquidem unicus hic noster exstat locus, quo formulam illam a Judaico homine audimus enunciata¹⁾); atvero haec ipsa Marthae verba nihil probant; quamquam enim certo certius non constat, formulam illam ei cognitam demum fuisse e praecedenti Jesu institutione, qua Bethanica illa familia verosimiliter jam antea fuit usa, haud magis tamen probari potest contrarium, neque enim hujus probabilitatem auget hujus formulae absentia, ubicunque de resurrectione loquitur homo Judaicus, et observatio, ab ipso Jesu hanc formulam semel atque iterum adhiberi. Cum WEIZELIO igitur in medio saltem relinquenda est quaestio, utrum ἀνάστασις ἐν τῇ ἑσχατῇ ἡμέρᾳ loquendi genus fuerit Judaicum necne. Quidquid vero sit, etiamsi Martha censetur Judaicam quandam enunciare opinionem, certo tamen non eam eloquitur, quae omnibus fuit recepta. In definiendo enim resurrectionis tempore haud exiguum apud Judaeos deprehendimus dissensum. In Rabbincis saltem scriptis varie de eo statuitur, *Sohar Num.* fol. 86: »Et illo tempore (Messiae) excitabit Deus »S. B. mortuos populi sui,» etc. *Sohar. Gen.* f. 84: »Tra-

»die Apostolische Zeit gehörige Terminus der ἑσχατῇ ἡμέρᾳ gekommen», vel saltem in medio relinquit p. 635: »Möchte sie auch jene Vorstellung, »die in ihren Worten liegt, aus Zeitbegriffen gekannt und sich angeeignet »haben» etc.

1) Semel tantum in scriptis Rabb. resurrectionem inveni copulata^m cum τῇ ἑσχατῇ ἡμέρᾳ, ubi vero ipse auctor dubitat sitne legendum עַר הַיּוֹם הַהוּא i. e. usque ad mare extremum, an עַר הַיּוֹם הַהוּא i. e. ad diem ultimum; vid. EISENMENGER, o. l. II, p. 907.

»dant Rabbini nostri: temporibus Messiae Deus S. B. vivificabit
 »justos, eosque ex pulvere excitabit" 1). Ibid.: »Mundus non
 »poterit a reatu suo liberari, usque dum veniat rex Messias,
 »et Deus S. B. excitet dormientes in pulvere" 2). *Rambam*
in Sanhedr.: »Dicunt plurimi, quod veniet Messias et resusci-
 »tabit mortuos, et congregabuntur in hortum Edenis, atque
 »edent et bibent" etc. 3). Multa hic addi possent exempla, sed
 haec jam sufficiunt ad probandum, multos Judaeos resurrectio-
 nis tempus statuisse *in diebus Messiae* 4).

Alii vero contrariam sequuntur sententiam, tempus illud *post*
dies Messiae constituentes, quam opinionem *Esrae* quoque
 liber profitetur hisce verbis 5): »Revelabitur Messias, filius
 »meus, cum his, qui cum eo sunt; et jucundabuntur qui re-
 »lieti sunt in annis quadringentis; et erit post annos hos, mo-
 »rietur filius meus, Messias, et omnes qui spiramentum habent
 »homines, et convertetur sacculum in antiquum silentium die-
 »bus septem... et erit post dies septem... et terra reddet
 »quae in terra dormiunt, et pulvis eos qui in eo silentio habi-
 »tant, et promptuaria reddent quae iis commendatae sunt ani-
 »mae." Hac cum opinione faciunt *R. Menasse* 6) et *R. Bechai*:
 »Lex oblivioni dabitur ab Israele, nempe *tempore resurrectio-*

1) Vid. SCHOETTG. o. l. II, p. 570 sq.

2) Ibid. p. 167.

3) Vid. LIGHTF. o. l. ad Joh. VI: 31.

4) Cf. EISENMENGER, o. l. II, p. 893.

5) Cap. VII: 28 sqq.

6) Vid. CORRODI, o. l. p. 350 sq.

»nis, non vero in diebus Messiae” 1). Si vero fides habenda est verbis *R. Saadias Gaon*, haec sententia minus vulgaris erat quam prior: » plerosque Israelitas credere, Deum O. M. resuscitaturum esse mortuos tempore liberationis s. salutis (i. e. » Messiae). At paucos de populo nostro inveni, qui non fateantur, illud futurum esse tempore liberationis, sed demum eo tempore futurum dicant, quo transibunt ad saeculum futurum” 2). Hisce autem exemplis 3) clare patet, quod supra diximus, in definiendo resurrectionis tempore Judaeos minime consensisse, neque igitur Martham enunciasset opinionem omnibus receptam, etiamsi censeatur *Judaicam* adhibuisse loquendi formulam, quod vero semper hypothesis manebit. Esto autem. Quid igitur Judaeis non significare non potuit formula illa: ἀνάστασις ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ? Utrunque enim nobis est perscrutandum, quippe quum haud magis unum (sc. hanc formulam non fuisse Judaicam) quam alterum (sc. revera ita esse) probari possit. Videamus.

Judaei omne aevum dividebant in duas majores periodos, םל"ג הנה, ὁ αἰὼν οὗτος, et הנה םל"ג, ὁ αἰὼν ὁ μέλλον, ἐκείνος, ἐρχόμενος, quod ita notum est et ab omnibus concessum, ut exempla hic possint omitti. Ad alterutram autem periodum ἡ ἐσχάτη ἡμέρα pertineat necesse esse, res ipsa loquitur; ad utram vero? Inter nostrates a nonnullis viris doctis ita hac de

1) Vid. RHEINFELD: *de saec. fut.* in MEUSCHEN: *N. T. ex Talm. ill.* p. 1137 sq.

2) Vid. *ibid.* p. 1131.

3) Cff. exempla in: EISENMENGER, o. l. p. 894 sq.

re disputatum est, ut in Judaeorum loquendi usu ἡ ἔσχατη ἡμέρα significaret ultimam partem τοῦ αἰῶνος τούτου; sic statuerunt JENTINK, qui τὴν ἔσχ. ἡμ. minime differre ratus est a ταῖς ἔσχ. ἡμ. 1), SCHOLTEN, qui, quamvis clare effecit, illas formulas omnino esse distinguendas, τὴν ἔσχ. ἡμ. tamen ad אַחֵרֶת □ הַיּוֹם refert 2), BRIËT, qui idem statuit 3), a quibus vero LÜCKE 4), MEIJER 5), al. recedunt; et recte quidem. Primo enim hoc jam mirum videtur, Martham scilicet, siquidem formula ἐν τῇ ἔσχ. ἡμ. revera ei significat diem ultimum *hujus saeculi*, de resurrectione loqui ut de eventu remotissimo 6); Jesum enim Messiam habet (vs. 21, 22, 27); at vero, si revera mortuorum resurrectionem expectavit in ultima quantacunque parte *hujus saeculi*, quin etiam initio dierum Messiae, quomodo,

1) Vid. *Jaarbb.* VII, p. 460 sqq.

2) Vid. *Jaarbb.* VIII, p. 432 sqq.

3) *De Eschat.* I, p. 59. Cf. *Godg. Bijdr.* XVI, p. 362 sqq.

4) Comm. ad h. l. «indem Martha in ihrer wechselnden Gemüthsstimmung an die jüngste Auferstehung denkt» etc.

5) Comm. ad h. l. recte monet: «Nur in letzterer Weise, als ein tröstendes Verheissungswort auf *diese* Auferstehung (d. i. am jüngsten Tage) fasst es Martha; . . in ihrer Erwiederung v. 24 drückt sich die Resignation der getäuschten Hoffnung aus.» 'Ac revera, nisi Martha censeatur resurrectionem in die novissimo spectasse, verborum contextus prorsus obscurus est.

6) Id concedunt BRIËT, o. l. p. 91, diserte affirmans: «Tegen het ver «af zijnde en toekomstige: hij zal opstaan ten uitersten dage, in den mond «van Martha» etc. SCHOLTEN, l. l. p. 442: «Bevestigt Hij Martha in «het denkbeeld, dat de gestorvenen in hunne graven blijven zouden, om «eerst, naar Joodsche voorstelling, ten jongsten dage weder op te staan? «Integendeel. Dacht zij aan den dag der opstanding als een *noy ver ver- «wijderd tijdstip*» etc.

quaeso, de resurrectione loqui potuit ut de eventu longe remoto, quandoquidem resurrectionis tempus vel jam adesset (praesente enim Messia aderat ἡ ἐσχ. ἡμ.), vel jam jamque mortuorum resurrectio esset exspectanda?

Sed ipsa rei natura fert quod demonstrare nobis proposuimus, Judaeos, formulam ἐν τῇ ἐσχ. ἡμ. conjungentes cum resurrectione, nequaquam potuisse cogitare de ultimo die *hujus* saeculi. Nunquam nimirum ullus Judaeus sibi proposuit resurrectionem futuram esse *antequam* venisset Messias, neque igitur unquam in quantulacunque parte τοῦ αἰῶνος τούτου; praesente enim Messia, mox saeculum *hoc* iis seclusum erat, praesente scilicet vel *saeculo futuro* vel periodo illa, quae iis audiebat *dies Messiae* 1); nusquam praeterea (quod haud parvi est momenti) resurrectionem in Judaico loquendi usu inveni copulatam cum *saeculo hoc*, semper vero vel cum *saeculo futuro* vel cum *diebus Messiae*. Ex his autem sponte sua sequitur, loquendi formulam Judaicam ἀν. ἐν τῇ ἐσχ. ἡμ. (siquidem revera fuit Judaica) Judaeis non potuisse non significare: resurrectionem in fine rerum s. die novissimo 2).

Jam transeamus ad aliam quaestionem, quae est de *amplitudine* resurrectionis; num omnes mortuos Judaei crediderunt resurrecturos, an vero paucos?

E locis quibusdam allatis jam videre potuimus, hac quoque

1) Nihil hic refert quaestio, utrum *Saeculum hoc* fidem sit ac *Dies Messiae* necne.

2) Omnino tenendum est, de *Judaica* tantum, nondum vero de *Christi* eschatologia hic agi.

de re Judaeis variam fuisse sententiam. Alii enim generalem exspectarunt mortuorum resurrectionem, alii paucorum, i. e. aut Judaeorum tantum, exclusis gentibus, aut piorum tantum Judaeorum, aut omnium, inter gentes etiam, hominum piorum. Qui vero omnium omnino mortuorum accipiunt resurrectionem, primo Israelitas resurgere statuunt, initio sc. regni Messiani, deinde, sc. ad hujus regni finem, ceteros homines 1). Pauca exempla sufficiant. *Sohar Gen.*: »scriptura dicit, Jes. XXVI: »19, » »vivent mortui tui””, illi scilicet, qui in terra Israël. »sepulti sunt, initio. » »Cum corpore meo resurgent”” »illi »sunt mortui reliquarum terrarum. Et propterea illa corpora »excitantur, Israelitarum scilicet, qui ibi sepulti sunt, non autem »corpora reliquarum gentium idololatricarum” 2). Hinc recedere mihi videtur sententia in secundo *Maccabaeorum* libro exhibita, Cap. VII: 14, ubi fratrum illorum quartus sic alloquitur Antiochum: »σοὶ μὲν γὰρ ἀνάστασις εἰς ζωὴν οὐκ ἔσται”; verba autem illa haud sine causa addita: »εἰς ζωὴν,” clare ostendunt, ex loquentis sententia tyranno injusto omnino futuram esse resurrectionem, quae vero minime ad salutem, sed ad perniciem ipsum duceret 3). Idem indicant verba sequentia in *Actt. Apost.* XXIV: 15: »ἐλπίδα ἔχω εἰς τὸν θεόν, ἣν καὶ οὗτοι προσδέχονται, »ἀνάστασιν μέλλειν ἕσθαι δικαίων τε καὶ ἀδίκων,” ubi

1) Cf. CORRODI, o. l. I, p. 91 sqq., 350 sqq.

2) Vid. SCHOETTC., o. l. II, p. 574.

3) Cf. vs. 9. ἀναβίωντων ζωῆς ἡμᾶς ἐρασθήσοι. Plura e libr. apocr. hac de re dedit LICHTENSTEIN in: *Tüb. Cath. Quartalschr.* 1844, IV, recept. in: *Bijdr. v. buitenl. godgel.* IX, p. 296 sqq.

pronomine demonstr., *οὐτοι*, significantur Judaei. Idem porro profitetur effatum rabb.: »Tres classes mortuorum sistent se »die judicii. Primo est eorum, qui perfecte justi sunt, secunda »improbtorum perfectorum, tertia intermediorum;... perfecte »impitii illico scribentur et obsignabuntur ad gehennam, sicut »scriptum exstat (Dan. XII: 2): Et multi ex dormientibus in »terrae pulvere evigilabunt, alii ad vitam aeternam, alii ad »opprobrium" 1); et *Talkut Sim.*: » num etiam gentiles aderunt »temporibus Messiae?... omnis populus et regnum... videbunt »bonum Israelitarum, statim vero in pulverem revertuntur et »in aeternum non vivent" 2).

Illa denique confirmat usus formulae »secunda mors" Judaeis usitatissimae. *Onkelos* sic reddit Deut. XXXIII: 6: »Vivat »Reuben, nec secundam mortem moriatur". Et *Jonathan Esaj.* LXV: 6, »Ecce scriptum est, vitam longam iis non concedam, sed rependam iis peccata eorum, et tradam eorum cada- »vera in secundam mortem; et vs. 15: »Jehovah eos secunda »morte afficiet" 3). Ex his omnibus apparet, Judaeos minime concordasse in definienda resurrectionis amplitudine, alii nempe paucis, alii omnibus mortuis resurrectionem quum tribuerint; unde forsitan simul explicari potest qui inter eos obtinuit dissensus de resurrectionis tempore.

Denique si quaerimus, quisnam, Judacis testibus, resurrec-

1) Vid. GERÖRER, o. l. II, p. 277 sq.

2) Vid. SCHOETTG., o. l. II, p. 624.

3) Vid. LIGHTF., o. l., p. 132.

tionis futurus sit *auctor*, eundem deprehendimus dissensum. Libri *Esrae* et *Henochi* Deum nuncupant mortuorum suscitatore¹⁾, quibuscum conveniunt haec: »Traditio scholae Eliae: »Justi, quos suscitabit S. B. a mortuis" etc.²⁾, et glossa ad h. l.: »Justi, quos suscitabit Deus a mortuis in diebus »Messiae" etc. *Sanhedr.* fol. 90: »Interrogarunt Sadducaei R. »Gamaliel, unde probatur Deum suscitaturum mortuos? Ex »lege, inquit ille" etc.³⁾. *Midr. Tillin* contra: »Messias resus- »citabit dormientes in pulvere" etc.⁴⁾. Ceterum referre licet ad multa exempla supra passim allata; itaque haec jam sufficiant.

Breviter nunc sparsa colligentes, haec constituere licet super Judaeorum, Jesu aequalium, sententiam de resurrectione mortuorum: »omnes Judaei Palaestineses, de resurrectione mortuorum loquentes, ejusdem corporis, s. carnis, intellexerunt »restitutionem, Sadducaeis autem exceptis, et universe hominis immortalitatem et resurrectionem plane rejicientibus. Cetera »quod attinet, de his omnes minime consenserunt; resurrectionis enim tempus alii initio, alii in fine regni Messiae constituere; dicendi autem formula *ἀν. ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ*, »si revera formula fuit Judaeis usitata, non potuit non iis »significare resurrectionem in fine rerum. Resurrectionis am- »plitudinem quoque varie definiverunt, alii nempe omnes, alii

1) *Henoch*, cap. I: 9; LXXVII: 1; XC: 20; C: 4. — 4 *Esr.* VII: 33.

2) Vid. LIGHTF., o. l., p. 363.

3) *Ibid.*, p. 617.

4) *Ibid.*, p. 364.

»paucos tantum resurrectionis participes futuros statuentes.
»Major denique Judaeorum pars Deum, nonnulli Messiam resur-
»rectionis habuere auctorem.»

Hisce igitur constitutis, jam transire licet ad ipsius Jesu de resurrectione doctrinam. Justam autem nunc comparisonem instituentibus inter Judaicam doctrinam et Christi effata, verae Christianae doctrinae facilis nobis erit et expedita distinctio.

SECTIO II.

JESU DOCTRINA DE RESURRECTIONE MORTUORUM.

Disquisitio nostra rite et ordine ut procedat, primo definiamus necesse est, quaenam de mortuorum resurrectione Jesus enunciaverit. Primo igitur quaeritur, quid de mortuorum resurrectione Jesus dixerit s. quomodo de ea locutus sit; qua autem quaestione jam constituere abstinemus, quid revera Dominus sibi voluerit, quandoquidem effata ejus breviter tantum nunc attingimus, neque jam inquirimus in singulorum effatorum significationem.

Loci igitur, ubi directe diserteque de mortuorum resurrectione ipse Dominus loquitur, perpauci sunt; ecce illi: Matth. XXII: 29—32 (loci parr. Marc. XII: 24—27, Luc. XX: 34—38), Luc. XIV: 14, Joh. V: (21, 25) 28, 29, VI: 39, 40, 44, 54; XI: 23, 25.

Enunciata illa vel obiter spectantibus hac mox licet formula conjungere: «ἡ τῶν νεκρῶν ἀνάστασις», ejus ipse Christus «erit auctor, nequaquam afferet hujus conditionis nostrae ter-

»restris vel hujus nostri corporis restitutionem, et futura est
 »ἐν τῇ ἑσχατῇ ἡμέρᾳ.» Haec igitur formula, quam nemo
 non concedet, breve circumscribit quae Jesu de resurrectione
 effata nobis praebeant explicanda, simul tamen in medio relin-
 quit, quid sit ἡ τῶν νεκρῶν ἀνάστασις, quid ἐν τῇ ἑσχατῇ
 ἡμέρᾳ, quid statuendum de resurrectionis amplitudine; quae
 igitur omnia nobis restant dijudicanda.

Praeterea, comparisonem si instituimus Judaicam inter doc-
 trinam et Jesu institutionem, una illa formula comprehensam,
 primo jam visu patet, ab illa hanc diserte in nonnullis rece-
 dere; quod, quousque valeat, verum Jesu doctrinae sensum,
 oppositionis gratia, facile nobis illustrabit. Ille vero dissensus
 quum in omnibus Jesu doctrinae partibus non ita dilucide ob-
 servetur, *has* partes accurate cognoscere paulo est difficilius,
 de quibus scilicet variae theologorum etiam nunc sunt sententiae.

Primo igitur inquirimus in eam Jesu de resurrectione doc-
 trinae partem, qua a Judaeis se recedere diserte significavit;
 tum in eam, qua a Judaica doctrina Jesum recessisse disertis
 verbis non docemur.

§ 1. *Inquiritur in eam Jesu de resurrectione doctrinae
 partem, qua a Judaeis ipsum recedere diserte
 significavit.*

Sectione praecedenti jam vidimus, τὴν ἀνάστασιν Judaeis
 significasse conditionis hujus terrestri et corporis ad pulverem
 redacti hac in terra restitutionem; ad diem usque resurrec-

tionis, Judaeis testibus, mortuorum animae in orco (ἄδης) erant congregatae, et, quamvis ex illorum mente animae cum corpore aliquando denuo conjungerentur, ac vere reviviscendi igitur essent capaces, mortuorum tamen tristissima illic conditio haud multum diversa erat a plani interitus absolutaeque mortis conditione. Immortalitatis igitur notio non plane Judaeis erat ignota, at longe aberant quin veram hominis immortalitatem cognoscerent. Pauca igitur hac in re inter populares suos Jesus invenit vera, i. e. vitae immortalis fidei elementa, ut ita dicam, multa vero falsa et imperfecta; vera autem illa immunia et intacta erant relinquenda, simul tamen falsa eradicanda, purganda, emendanda, imperfecta supplenda, ita ut hic valcat illud Jesu enunciatum: οὐκ ἦλθον καταλῦσαι, ἀλλὰ πληρῶσαι; quod omnino ad placitum nostrum videtur applicandum. Hanc nimirum agendi ac docendi rationem mox Eum deprehendimus sequentem in disputatione illa a Sadducaeis provocata, *Matth.* XXII: 23—33 (et ll. par.), quo loco Jesu a vulgari Judaeorum de τῇ ἀναστάσει opinione disertis verbis enunciatur dissensus, ac simul quid de resurrectionis *indole* sit statuendum satis clare explicatur.

Sadducaeii nempe, quos hominis immortalitatem et resurrectionem vidimus negantes, quaestione Jesum aggrediuntur (vs. 23—28) ex lege Mosaica ac vulgari Judaeorum sententia petita, qua et resurrectionis doctrinae futilitatem demonstrarent et ipsorum vindicarent incredulitatem. Ex Jesu autem responso luce clarius patet, crassam istam resurrectionis notionem Ipsum fuisse aversatum, eique substituisse sublimiorem illam, qua ἡ ἀνά-

στασις minime afferat corporis conditionisque terrestri resti-
tutionem, sed talem conditionem, quae angelorum existendi
modo sit similis. Quod, quamvis ita clarum sit, ut ampliorem
illustrationem possimus missam facere, omnino tamen notandum
est. Etenim maximi momenti deinde erit animadversio, quae
hic in promptu est, Jesum, Sadducacos dum refutat, apertis
disertisque verbis enunciare sententiam Judaeorum opinioni
directe oppositam; unde patet, nequaquam Eum veritum esse
nugas Judaicas aperte oppugnare, nec Ipsi visum esse obscura
tectaue oratione involvere vera, etiamsi falsis auditorum no-
tionibus quam maxime essent opposita; quid! quod non veretur
popularium suorum expectationes prae omnibus dilectas, quae
de regno Messiano terreno, mortuorum resurrectionem secu-
turo, somnia somniarent ipsis carissima, lactissimum illud rerum
futurarum culmen, uno ictu nunc divellere ac plane diruere!

De resurrectionis igitur *natura* firme constat quod antea
statuimus.

Sed alia hoc loco adhuc videntur obscura; primo enim Jesu
argumentandi rationi et ratiocinationis contextui opus est illus-
tratione; tum amovenda sunt dubia, quae contra veram τῆς
ἀναστάσεως notionem hoc e loco vulgo moventur.

Primo igitur illustremus Jesu argumentationem et ratiocina-
tionis seriem. Quo sensu Sadducaei dicuntur versari in errore,
quippe qui essent »μη εἰδότες τὰς γραφάς μηδὲ τὴν δύ-
ναμιν τοῦ θεοῦ»? (Mt. XXII: 29, Mc. XII: 24). Non potest
quemquam latere quid spectet Dominus ad τὰς γραφάς pro-
vocans, quod ipse nimirum explicat (Mt. vs. 34. Mc. vs. 26);

quid autem dicuntur esse *μη εἰδότες τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ*? Vulgo hoc ita sumitur, ut ex Dei *omnipotentia* s. *potestate* Jesus petat argumentum pro mortuorum resurrectione 1); magna vero dubia quominus cum hac faciam explicatione me impediunt: primo enim Sadducaei minime putandi sunt non agnovisse Dei omnipotentiam 2); tum ex eo quod, pro Dei omnipotentia, aliquid fieri *potest*, quomodo, quaeso, probatur, id revera aliquando facturum Eum esse? denique non video, quomodo vs. 30 (Mc. vs. 25) illustret Dei *omnipotentiam*; an ex eo quod in resurrectione *οὔτε γαμοῦσιν κ. τ. λ.* illustratur illa Dei proprietas, sicuti sequentia, *περὶ δε τῆς ἀν. κ. τ. λ.*, illustrent «*τὰς γραφάς*»? 3).

Nullam prorsus video idoneam hujus periodi contextus explicationem, recepta saltem vulgari vocis «*δύναμιν*» significatione; unde firme mihi persuasum habeo, hanc vocem alio quam *omnipotentiae* sensu hic esse accipiendam. Ac revera, si *δύναμις* h. l. sumitur sensu *essentiae* s. *οὐσίας* Dei, non deest rerum

1) Vid. plurimos interpr. ad h. l. Alii, quamvis paucis ab his recedunt (e. c. JENNIKER in: *Jaarb. XIII*, p. 150, qui *τας γρ μηδε κ. θ.* explicat: «de kracht Gods der Schriften», item STIER: *die Reden des Herrn Jesu*), eodem tamen sensu accipiunt.

2) GROTIUS ad verba *μηδὲ τὴν δύναμιν κ. θ.* annotavit: «Non tam quod crederent dissolutas corporis partes a Deo non posse recomponi, quam quod putarent, non posse sustentari animas sine corpore.» Item OLSHAUSEN, ad h. l. «Den allgemeinen Lehrsatz von der Allmacht Gottes bestritten die Sadducäer nicht.» Universe interpretes hujus loci nexum laboriose vindicant.

3) Verba nimirum illa (Mt. vs. 30; Mc. vs. 25) explicare s. illustrare praecedentia docet vocabulum illud *γαρ*, nec aliud quid possunt illustrare nisi *τὴν δύναμιν*, quum vs. 31 quadret in *τὰς γραφάς*.

contextus idoneus, nec quid restat loco obscuri 1). Nunc enim sic Sadducaeos alloquitur Jesus: »vos, Sadducaei, futilem illam
 » quaestionem objicientes et mortuorum resurrectionem negantes,
 » magno versamini in errore; quaestionem istam quod attinet,
 » qua scilicet apparet nullum tertium vos videre crassam inter
 » vulgarem illam notionem et planam resurrectionis negationem,
 » profecto non ita disputaretis, si Dei cognosceretis τὴν οὐσίαν
 » s. si hujus memores fuissetis; inde etiam duplex ille vester
 » error!" (οὐ διὰ τοῦτο πλανᾶσθε; Mc. XII: 24). » Etenim
 » negatis hominem posse vivere absque corpore hocce materiali;
 » negatis universe, existere posse naturas πνευματικάς 2),
 » ullamque prorsus extra Deum esse substantiam praeter res sen-
 » siles. At vero agnoscentes existere Deum, summum sc. abso-
 » lutumque πνεῦμα, quomodo et negare potestis resurrectionem
 » esse δυνατόν, et absurdam illam ponere quaestionem, quando-
 » quidem οἱ υἱοὶ τῆς ἀναστάσεως sunt υἱοὶ τοῦ θεοῦ (Luc.
 » XX: 36), i. e. divinae naturae spiritualis quodammodo parti-
 » cipes!" Hoc igitur sensu argumentationi et contextui nihil
 restat obscuri vel inertis, contra ratio cinatio apte procedit.

Superest ut sequentes vss. illustremus ac simul amoveamus
 dubia, quae contra veram τῆς ἀναστάσεως notionem vulgo

1) Vocem »δύναμις" nonnunquam hoc sensu sumendam esse, docent
 e. g. Mt. XXVI: 64, Luc. XXII: 69; priori loco ἡ δύναμις sign. ipsum
 Deum (abstr. pro concr.); hoc sensu eam sumi posse docuit EUSTORF,
 lex. talm. ad v. אֱלֹהִים, his verbis: »apud Rabb. et Cabb. refertur inter
 » Epitheta Dei, ad significandum ipsum Deum praepotentem; . . . cum praefixo
 » art. ה, ut Graeci dicunt ἡ δύναμις."

2) Act. XXIII: 8.

nostro e loco hauriuntur. Quum vero haec ad resurrectionis *tempus* magis pertineant, quo nimirum definiendo Christus nec hoc loco nec alibi dissentum suum a Judaeorum opinione disertis verbis enunciaverit, illa ad sequentem paragraphum sunt referenda.

§ 2. *Inquiritur in eam Jesu de resurrectione doctrinae partem, qua a doctrina Judaica ipsum recessisse disertis verbis non docemur.*

Quamvis in sequentibus vss. de resurrectionis tempore nihil a Jesu diserte definiatur, vulgo tamen ab iis, qui improprie sumant τὴν ἀνάστασιν, nec igitur ejus tempus statuunt in fine rerum s. die novissimo, hic noster locus ad ipsorum sententiam vindicandam adhibetur. Antequam vero de hisce dicamus, ipsa haec Jesu argumentationis pars paucis est illustranda (Mt. XXII: 31, 32. Mc. XII: 26, 27. Luc. XX: 37, 38).

Sadducaeorum ineptam quaestionem jam vidimus a Jesu reprehensam ac unum igitur argumentum pro resurrectionis negatione jam iis sublatum; sed aliud adhuc iis restat, ac ipsorum ratiocinationis fundamentum quidem, cui omnia superstruerent. Defuncto namque corpore, ita loquebantur, exstincta est vita, cum corpore anima evanescit, quum haec ab illo non sit diversa (deficit nubes et abit, sic descendens in sepulcrum nunquam redit), ergo quomodo anima, quae non exstat, unquam potest denuo conjungi cum corpore dissoluto, i. e. (nam hoc ipsum Judaeis erat resurrectio) quo tandem modo evenire potest resurrectio mor-

tuorum? Jam syllogismi hujus *minor* propositio (sc. resurrectio est animae cum corpore restituto nova conjunctio) a Jesu iis abrogata est; nunc iis aufert propositionem *majorem* (sc. mortui vita prorsus carent), unde falsam esse *conclusionem* necessario sequitur 1). Haec Jesu disputandi ratio omnino notanda est; etenim non id agit, ut ex formula illa: »Ego sum Deus Abrahami, etc.» petat *exegeticum* pro mortuorum resurrectione *argumentum*, sed ut *contra Sadducaeos* ipsorum doctrinae futilitatem exponat; minime igitur nunc hoc sibi velle censendus est Dominus, ut mortuorum resurrectionem *directe* probet; sufficit enim falsae Sadducaeorum argumentationis, falsae hypothesei superstructae, refutatio. Ne dicat quis, ipsa verba (περὶ δὲ τῆς ἀναστάσεως, sim.), quibus utitur Dominus, probare contrarium; id enim summo jure negatur; etenim minime sic legendum est: περὶ δὲ τ. ἀν. τ. νεκρῶν οὐκ ἀνέγνωτε, etc. sed: περὶ δὲ τ. ἀν. τ. νεκρῶν, οὐκ ἀνέγνωτε, etc. 2). Hoc igitur modo Jesus locutus est: »quod vero *mortuorum* resurrectionem »attinet (clarius apud Mc. »quod vero attinet *mortuos*»), ne

1) Licet, perspicuitatis gratia, Sadducaeorum disputationem e nostro loquendi genere explicare.

2) Neque Lucae verba sic explicanda sunt: ὅτι δὲ ἐγ. οἱ νεκροί, (τοῦτο) καὶ Μ. ἐμ. etc; sed ὅτι δὲ ἐγ. οἱ ν. idem dicunt ac περὶ δὲ τῆς ἀν. τ. ν. ἔμνησεν non significat: probavit, sed *indicavit*, i. e. ita locutus est, ut huic consequens sit; supplendum enim est: *mortuos vivere*, applicata WINNERI regula: »Der Fall, wenn ein Wort oder eine Wortform aus einem vorhergehenden oder nachfolgenden herauszunehmen ist etc.» Vid. ejus *Gramm.*, p. 652. »In allen diesen Fällen liegt die Nothwendigkeit einer Ergänzung »in dem Unvollständigen des Satzes (grammatisch und logisch betrachtet) »vor.» p. 654. Sensus igitur est: »quod attinet resurrectionem mortuorum, Moyses etiam indicavit mortuos vivere etc.»

nimis urgeatis illud *νεκροί*, mortui enim dicuntur, sed revera non sunt, nam vivere pergunt; quod probatur e S. S. his verbis etc." Itaque nunc Sadducaei non amplius contendere poterant resurrectionem esse pro nihilo habendam, quod anima, quae post corporis obitum nihil esset, cum corpore nunquam posset denuo conjungi; utramque enim hypothesin, ut falsam, iis abripuit Jesus 1).

Haec sufficiant ad ipsum locum illustrandum; hoc unum imprimis teneatur, Jesum scilicet pro mortuorum resurrectione non *directe* voluisse argumentari, qua nimirum argumentatione ei non opus esset in disputatione, quae cum *Sadducaeis* nunc ipsi erat. Quae observatio haud parvi nunc nobis erit momenti ponderantibus argumenta, quae hoc e loco sibi petunt allegoricae *τῆς ἀν.* notionis fautores i. e. ii, qui resurrectionis tempus statuendum putent vel statim post cujusque hominis mer-

1) Vix dici potest, quot sint hujus loci interpretationes. Jam GROTIUS urget vocem «*θεός*», hoc modo: «Beneficii autem capaces non sunt qui mortui sunt, si perpetuo in mortis statu sunt mansuri. Sequitur ergo restituendos eos esse in vitam, ut peculiariter atque eximie Deus ipsorum Deus, hoc est *εὐεργέτης*, esse possit»; cum eo faciunt DES CÔTES, o. l. p. 174 sq. BENGEIUS, o. l. p. 36, al. Multi alii rei cardinem quaerunt in tempore quo Deus ita locutus sit; ita e. g. OLSHAUSEN *Comm.* ad h. l., DONKER CURTIUS, o. l. p. 168, qui aequae ac STORNIUS *ἐγείρονται* explicat: posse resuscitari. Alii Jesum contra Sadd. argumentatum esse affirmant judaico interpretandi more; ita e. g. STOLZIUS in *Erläut. z. N. T.* ad h. l. STRAUSS, *L. I.*, I, p. 646 sq. KUINOELI, addens: «Neque Jesus rem tam syllogismo convincebat, quam potius animum percellerat.» PAULUS in *Comment.* ad h. l. verba «*ὅτι ἐστὶν ὁ θεός* etc.» *interrogative* sumsit. Alii aliter. Proxime absum a MEYERI sententia, quamvis non plane cum eo faciam; vid. ejus *Comm.* ad h. l. Omnes vero in eo laborare videntur, quod probare cupiant id quod ipse Jesus *directe* probare minime sibi proposuit.

tem, vel (sensu morali) haec jam in vita, quo tempore ad veram vitam homo a Christo ducatur. Priorem sententiam inter nostrates recens strenue propugnavit BRIËTIUS. Hunc si audimus, e Jesu pro resurrectione argumentatione non sequi non potest, patriarchas illos resurrectionis jam participes factos esse, quod universe de omnibus mortuis valere debet, quam ob rem resurrectionis tempus statuendum est statim post cujusque hominis mortem ¹⁾.

At vero minime argumentatur Jesus pro τῆ ἀναστάσει, quod jam vidimus; hoc unum probat, homines illos, quamvis mortui sint, vivere Deo s. vita non carere. Itaque conclusio illa non valet.

Alia BRIËTI animadversio hujusmodi est: »Jesu argumentatio pro futura corporis restitutione nihil valet; ergo ipse Dominus censeatur necesse est favisse sententiae, mortuorum resurrectionem statim sequi post mortem” ²⁾.

Sed primo tenendum est, Jesum resurrectionem minime aequiparasse *futurae corporis restitutioni* ³⁾; contra ipse Dominus modo hanc sententiam diserte improbaverat; ergo Sadducei non poterant jure a Jesu quaerere argumentum pro futura corporum

1) Vid. *Godgel. Bijdr.* XVI, p. 349 sq., 491 sq.; cf. ejusdem op. *de Eschatologie*, I, p. 140. Cf. SONIUS SWAAGMAN in: *Waarh. in Liefde*, 1840, p. 306.

2) Vid. II. II.

3) BRIËTI verba haec sunt: »zijn bewijsgrond voor de toekomstige herleving des ligchaams”, vid. *ibid.* p. 492; et »Anders mag het met regt »bevreemden, waarom de Sadduceërs niet op deze bewijsvoering van Jezus »hebben geantwoord, dat Hij nu wel de voortdoring der ziel na den dood »had bewezen, in het voorbeeld der Aartsvaderen, . . . maar toch nog »niet de herleving dier gestorvene lichamen.” *ibid.* p. 350.

restitutione; tum, quod jam attulimus, Jesus non argumentum profert pro τῇ ἀναστάσει, sed pro continua, post mortem etiam, vita. Itaque haud magis valet haec conclusio.

Tertium denique argumentum, quod haud minus pro sua opinione urget JENTINKIUS, alterius memoratae sententiae fautor, BRIËTIUS sumsit e verborum quo hic occurrunt *tempore praesenti*. E formis scilicet γαμοΥΣΙΝ, γαμιΖΟΝΤΑΙ, ἐγείροΝΤΑΙ, efficiunt Jesum aut significasse, resurrectionem minime esse statuendam in tempore longe remoto, sed statim post mortem 1), aut τὸν αἰῶνα ἐκείνον, quocum resurrectionem conjungit Jesus (apud Luc.), hac jam in vita esse praesentem 2).

Unum vero nego sicut alterum. Primo enim, si temporum usum ita urgere vellem, eodem jure affirmare possem, Sadducaeos, οἱ λέγοντες μὴ ἔΙΝΑΙ ἀνάστασιν, e vulgari Judaeorum sententia dum loquuntur, idem atque viri illi docti de resurrectione statuuisse, quippe qui haud minus affirmant resurrectionem non *futuram esse*, sed *adfuisset* semperque *adesse*. Sed temporum illorum praes. idonea reddi potest causa: simili modo e nostro loquendi genere dicitur e. g. «est post hanc vitam vita» etc.; simili modo Paulus apostolus quaerit: πῶς ἐγείροΝΤΑΙ οἱ νεκροί (1 Cor. XV, 35), ubi praesens a WINERO 3)

1) Vid. argumentationem in: *Godg. Bijdr.* XVI, p. 492.

2) Vid. *Jaarbb.* XI, p. 628 sq., XIII, p. 138 sq.

3) Vid. *Gramm.* p. 308. Neque hic praetermittenda sunt haec WINERI verba: «wo eine Verwechslung der Tempora Statt zu finden scheint, ist diess entweder leerer Schein und es lässt sich in der That ein (besonders

sie explicatur: »1 Cor. XV, 35 wird nicht von der Todten-
 » auferstehung als Factum (der zukünftigen Zeit), sondern
 » als Dogma gehandelt“; quod omnino de nostro loco valet.
 Itaque temporis praes. usus hic nihil probat.

Sed praeterea duplex utrique memoratae illi τῆς ἀναστά-
 σεως notioni ejusque temporis definitioni obstat argumentum,
 alterum morale, alterum logicum.

Morale. Novimus, quid de mortuorum resurrectione cogita-
 verint Jesu auditores, Judaei; constat sane, nullum hominem
 Judaicum unquam potuisse, ex ipsius mente, resurrectionem
 copulare cum cujusque hominis mortis momento, nec magis
 cum eo vitae momento, quo a Messia ad veram ipse duceretur
 vitam. Item vidimus, Jesum minime veritum esse, errores,
 Judaeis vel carissimos, disertis verbis reprehendere. Duo
 haec probe teneantur. Fac nunc, Jesum revera allegorico quo-
 dam sensu hic loentum esse de τῇ ἀναστάσει et τῷ αἰῶνι
 ἐκείνῳ; nonne prorsus aenigmatalice sententiam enunciassse cen-
 sendus esset Magister sapientissimus? etenim, quomodo unquam
 e hisce Jesu verbis allegoricum illum sensum potuissent conjici-
 cere auditores plane opposita notione imbuti, vix aut ne vix
 quidem intelligi potest; quid! quod grammaticae ac omnino sub-
 tilitate distinguendo verborum tempore praesenti a futuro, effi-

»rhetorischer) Grund nachweisen, warum dieses und kein anderes Tempus
 »gebraucht worden ist, etc. . . . »Es steht also das Praesens nur scheinbar
 »für das Fut., wenn der Schriftsteller eine noch bevorstehende Handlung
 »als eine solche, die ganz gewiss eintreten wird, die schon beschlossen und
 »unabänderlich festgesetzt ist, . . . bezeichnen wollte“. Ibid. p. 306 sq.

cere debuissent ipsorum errorem tam magni momenti! qua tandem e causa nunc tam obscure ac implicite sententiam suam enunciasset, et inceptum mox derelinquens, erroris dimidium tantum Judacis cripuisset, quem plane iis eripere ipsa nunc ei esset opportunitas, disertis verbis jam repudiata falsa opinione de resurrectionis natura? Nullam prorsus video idoneam causam qua, eodem temporis momento, ac eisdem quidem contra homines, diversam Dominus sequeretur agendi ac decendi rationem. Ne vero dicat quis, accommodationem formalem hic posse applicari, putans, Jesu sapientiam tulisse ut Judaico loquendi genere uteretur eorumque notionibus ipsius ideas annecteret, ac eo quidem consilio, ut falsa pudentim emendaret, terrena redderet coelestia, minime vero ut errores confirmaret¹⁾. Verum enimvero haec, quamvis universe sint concedenda, hic non valent; etenim limites, qui accommodationem definiunt formalem, viri illi hic transgrediuntur, accommodationis formalis transit in materialem, dissimulatio licita fit simulatio illicita. »Aliud enim est, errorem non impugnare, aliud repetere eum

1) Vid. BRIËT, *de Eschatologie*, I, p. 145 et passim. Cf. SOHNUS SWAAGMAN, l. l. p. 295 et passim. STORT in *Jaarbb.* XI, p. 505 sq. JENTINK in *Jaarbb.* XIII, p. 138 sic concludit: »Wij kunnen derhalve niet toegeven, dat Hij door hunc spreekwijze over te nemen, tevens hunc »exegese van die spreekwijze zou hebben gewettigd». Recte; reprehendit enim Jesus Sadducaeos, ac probare conatur id quod illi negant; si vero censetur Dominus propugnasse moralem illam *τῆς ἀναστάσεως* notionem, quid tunc reprehendit Sadducaeos, cum ipsis faciens in resurrectionis negatione? nonne ita Jesus probare conatur id, quod Sadducaeis minime negant? An vero negarunt, hominem hac in terra posse »moralis resurrectionis vitae» participem fieri?

» suisque sermonibus usurpare” 1). Scilicet Jesus censendus esset errorem non tantum non impugnasse, sed repetiisse etiam, suisque sermonibus usurpasse si vocabulis » ἀνάστασις et αἰὼν ἐκείνος” usus esset sensu auditoribus plane ignoto, nec simul tamen cavisset, ne vulgaris sed falsa illorum notio ipsi ab auditoribus tribui posset. Sic igitur Judaico loquendi genere usus fuisset Dominus, nequaquam *eo consilio ut errores confirmaret*, sed ita tamen ut inde *non sequi non potuisset errorum confirmatio*; quod vero quam minime quadret in divinam ejus sapientiam infractumque veri amorem, in promptu est. Neque enim objiciat quis: » nec omnia » ubique nec omnibus eodem modo dixerunt (divinitus missi doctores)” 2); nam profecto haud magis alibi quam hic ita locutus

1) STORR, *de Sensu hist.* opusc. acad., I, p. 24.

2) STORR, l. l. p. 6. Digna sunt quae hic in memoriam revocentur ejusdem viri vera memorabiliaque haec monita, quae in sequenti etiam nostra disputatione probe erunt tenenda; *ibid.* p. 49: » Etsi vero certissimam antiquarum, quas Christus et app. respicere potuerint, opinionum » Judaicarum memoriam ipsa N. T. scripta continent: tamen ne id quidem » sequitur, ut auctorum sacrorum verbis et formis dicendi eas prorsus notiones » tribuere liceat, quas cum iisdem a Judaeis aequalibus copulari consue- » visse, certo, quin ipsius N. T. indicis constet. Nam quum Christus et » app. nova (i. e. ea etiam, quae in V. F. scriptis tradita, sed Christi » aetate nondum intellecta fuerant) multa et aequalibus incognita docere vo- » luerint, non poterant, quin nove multa dicerent, h. e. verbis et phrasi- » bus, cum quibus aliam notionem, at simile quid habentem novae ideae, » vulgaris consuetudo conjunxerat, ad suam sententiam exprimendam ute- » rentur, sed *novis* simul ad generalem, quae utrinque agnosceretur, doc- » trinam *adjunctionibus* carerent, *ne vulgares illae determinationes*, quae » *communem opinionem falsam* efficiebant, *tribui ipsis possent*, qui, *novis » et contrariis ideis adjungendis*, corrigere potius illam studebant.” Cf. SÜSSKIND: *über die Grenzen der Pflicht, keine Unwahrheit zu sagen*, in FLATT, *Mag. f. Dogm. u. Moral.* XIII, p. 1 sq.

est Dominus, ut unquam potuissent divinare, e Christi mente resurrectionis tempus statuendum esse vel statim post mortem, vel hac jam in terra. Quod postea videbimus.

Alterum obstat argumentum *logicum*, quod imprimis valet contra JENTINKII definitionem, quam scilicet gravibus hic locus premit difficultatibus; ea enim recepta, inepta quaedam et plane ridicula Christo tribuuntur effata. Anne sibi voluit Jesus, eos, qui *moralis resurrectionis vitae* hac in terra fiant participes, nec matrimonia inire, nec posse mori? Equidem scio, hanc difficultatem sibi ipsi JENTINKIUM objecisse, eamque remove conatum esse monendo, non nimis hic urgendam esse textus literam, ac verborum sensum non e nostro, sed ex Orientali loquendi genere esse explicandum etc. 1). Verumenimvero, quamvis nolim nimis urgere literam, simul tamen nolim nimis eam praeterire, nec possum quin quaeram, quaenam igitur sit allegoriae res significata; quodsi responderetur, verbis illis (ὅτι αὐτὸν γὰρ ἐν νεκρῶν ἀναστάσειν 2), οὐτε γαμοῦσιν κ. τ. λ. Οὐδὲ γὰρ ἀποθανεῖν ἔτι δύνανται, ἰσαγγέλῳ γὰρ εἶσιν.) circumscribi hominem *πνευματικόν* 3), non possum non mirari, quomodo istiusmodi allegoria cuiquam, nisi praejudicatis opinionibus captas sit nec rerum contextum plane praetermittat, possit clara esse nec nimis allegorica; etenim, missa nunc ipsa alle-

1) Vid. *Jaarbb.* XIII, p. 144 sq.

2) Marci textum hic attulimus, quia disertius etiam quam loci parr. obstat JENTINKII interpretationi verborum «ἐν γὰρ τῇ ἀναστάσει» (apud Matth.) sic se habenti: »in betrekking tot de opstanding.» Vid. *ibid.*

3) Vid. II. II.

goria, missa etiam Sadducaeorum quaestione, prorsus inexplicabile est, quomodo Dei effatum: *Ἐγώ εἰμι ὁ θεός Ἀβραάμ κ. τ. λ.*, quomodo Christi affirmatio: *οὐκ ἔστιν ὁ θεός θεός νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων* cohaereant cum eo, quod hic Christo tribuitur, consilio, sc. illustrare veram *τῆς ἀναστάσεως* notionem, i. e. *vitae resurrectionem moralem*.

Altera quoque resurrectionis notio, quae cum mortis momento eam conjungit, hoc loco premitur ejusdem generis difficultate. Fac enim, illam revera Jesu fuisse sententiam, fac etiam Judaeos potuisse hoc sensu allegorico *τὴν ἀνάστασιν εἰ τὸν αἰῶνα ἐκείνον* intelligere, quod vero omnino in dubium vocamus e causis jam allatis; esto autem. Nunc igitur vitae illius post mortem (i. e. resurrectionis) hanc Dominus proposuit notam quod *οὔτε γαμοῦσιν οὔτε γαμήσκονται*. Contextus autem clare docet, Christum hisce verbis enunciare sententiam a vulgari Judaeorum opinione diversam, Eum Judaeis obloqui iisque aperire occulta quaedam, quae vel nescirent vel perperam scirent; illis igitur Jesu verbis inest antithesis s. sententia, Judaeorum opinioni opposita, quae vero amittitur, nec minus igitur verborum vis, recepta allegorica illa resurrectionis interpretatione; etenim minime Judaeis erat opinio, futurum esse ut in ea, quae post corporis obitum degeretur, vita contraherentur matrimonia, quod vero *ἐν τῇ ἀναστάσει* omnino expectarunt futurum. Hoc igitur modo omnis contextus tolleretur vis, quae contra neminem potest latere, si vulgarem resurrectionis notionem (quoad tempus) relinamus; ita enim verba illa Judaeis aperuere res plane occultas, ab ipsorum opinione prorsus diversas, i. e. mortuorum resurrectionem in

sine rerum futuram minime afferre corporum restitutionem, sed talem conditionem, quae a vita hac terrestri quam maxime sit diversa.

Nostram igitur de resurrectionis tempore sententiam jam vindicat locus explicatus, in quo paulo diutius commorari necesse fuit, quandoquidem eo potissimum nituntur contrariae opiniones. Nunc transire licet ad Evangelii Joh. eos locos, qui resurrectionis tempus disertis verbis circumscribant.

Antequam ad singulos locos spectandos progredimur, brevem de Johanneo Evangelio animadversionem juvat praemittere. Etiam nimirum nulla prorsus conceditur contradictio quae exstet doctrinam Christianam inter, qualem offerat quartum Evangelium, et synopticum doctrinam, universe tamen illud spectantibus mox patet, haud sine causa Joh. Evangelium dici τὸ πνευματικόν. Neque enim eschatologiam inspicientes latere potest, eos theologos, qui hanc doctrinae Christianae partem studeant spiritualem reddere, Joh. maxime Evangelio niti posse sibi videri; etenim ad unam fere omnes rerum eschatologicarum denominationes, in ceteris Evangeliiis occurrentes, hic desiderantur, *una excepta τῆ τῶν νεκρῶν ἀναστάσει*, quod placitum hic potissimum diserte illustratur et confirmatur 1). Propterea SCHOLTENIUS, locos, quibus disertis verbis placitum illud continetur, glossarum instar abjiciens 2), magis sibi constat quam illi,

1) Etiam REUSS, *Histoire de la théol. Chrét.* etc. II, p. 461 affirmat: in Ev. Joh. »De tous les faits eschatologiques, le seul dont il soit question « en passant [?], c'est la résurrection des morts.»

2) Vid. II. II.

qui artificiosa quadam et contorta interpretatione resurrectionis notionem a quarto Ev. removeere haud minis conentur; quo autem jure ita agant, postea erit videndum. Nunc sufficit, ex ea, quam explicavimus, animadversione a priori jam constituere probabilitatem, dogma τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν omnino esse retinendum in placitis Christianis; neque vero nomine tantum, sed summo jure; sublata enim tota rei *notione*, quidni deleteretur *nomen*?

At vero neque illam esse tollendam, neque hoc delendum, singuli docent loci. Ac primo quidem Joh. XI: 23 sq. Hic a morali resurrectionis propugnatoribus Jesus perhibetur enunciasse opinionem, τὴν ἑσχάτην ἡμέραν, et simul igitur mortuorum resurrectionem, quo loqueretur tempore jam adfuisse 1). Quam vero explicationem primo orationis contextus redarguit; recte enim vidit WEIZELIUS 2) monens, nisi omni privetur locus contextu et analogia, Jesu verba nequaquam posse accipi de morali ἀναστάσει, quandoquidem Jesus spectat Lazari *physicam* resurrectionem; tum, si revera affirmatio vs. 23, 25 nonnisi morali sensu esset sumenda, minime huic conveniens esset futurum ἀναστήσεται; tunc enim legeretur »ἀνέστη" s. »ἀνέστηκε" sc. *vivens* s. *dum vivit, frater resuscitatus est* per fidem quam in me, Messiam, habuit; futurum autem quomodo explicari posset, non video. Simul nunc perspicuum est,

1) Vid. JERTINK, *Maranatha*, p. 101. *Jaarbb.* VII, p. 463, 475. Cf. SCHOLTEN in: *Jaarbb.* VI, p. 446 sq.

2) *Stud. u. Krit.* 1836, p. 633.

Jesu verba « *Ἐγώ εἰμι ἡ ἀνάστασις* » minime probare resurrectionem jam adesse; sic enim mox sibi ipse contradixisse Dominus censendus esset. Neque enim moralem resurrectionis significationem confirmat totus loci contextus. Martha exspectat fratrem resurrecturum *ἐν τῇ ἑσπέρῃ ἡμέρᾳ*, quibus verbis indicat resurrectionem in fine rerum futuram (in medio nunc relinquimus, vulgaremne enunciet opinionem necne). An vero huic ejus exspectationi obloquitur Jesus? minime; potius eandem ipse verbis recepit ¹⁾, simul vero gravia quaedam sublimiaque addit enunciata, Judaismo ignota. Resurrectionis enim qualis Judaismo esset notio absque beata piorum vita post mortem (conditio nimirum illa in orco longe aberat quin esset *vita*), quam minime accommodata erat ad consolandam sororem de fratre mortuo lugentem. Vera igitur sublimisque illa hominis immortalitatis notio Judaismo deerat; etenim umbrae instar in orco quodammodo existere ac post aeva demum reviviscere, ea non est *hominis immortalitas*; hominis enim vitam corporis obitus minime potest abrumpere, et quotquot Christo hac in vita fidem habuerint, his erit continua vita beata, *ἡ ζωὴ κατ' εἶ*. Hoc autem Martha nondum noverat, vel, si quando antea a Christo jam audiverat, capta nunc dolore prorsus hujus veritatis inmemor est. Hinc igitur explicatur, verbo tantum Jesum monere de *τῇ ἀναστάσει*, fusius contra de *τῇ ζωῇ*;

1) Recte WEIZEL, l. l. p. 635: «Die Antwort Christi aber ist nicht »eine Correctur jener Vorstellung (Martha's).» Cf. VAN OOSTERZEE in: *Jaarb.* IX, p. 707 sq.

vitae enim notio non tantum ei ignota fuit, sed prae omnibus etiam ad consolandam eam accommodata 1). » Omnino” ita nunc loquitur Christus » verum est quod dixisti; ac ego quidem illius » resurrectionis exsisto auctor; at vero altius procedas cogitatione, nam ego non resurrectionis tantum, verum beatæ etiam » vitæ continuæ exsisto auctor etc.” Vocabuli nimirum καί (vs. 25. ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωὴ) ea vis est, ut explicandum sit *verum etiam*, quod facile intelligitur, si post » ἡ ἀνάστασις” breve temporis intervallum cogitatione supplentes, hoc modo legimus: Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀνάστασις . . . καὶ ἡ ζωὴ, applicata WINERI regula infra allata 2), qua se. vocula καί nec mere copulative nec epexegetice est explicandum. Sic igitur notionem resurrectionis ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ hic confirmare potius quam ei obloqui censendus est Jesus supplendo id ipsum quod Iudaismo aberat.

1) REUSSII igitur conclusio minime valet: » la croyance de Martha » (de la résurrection générale des morts) . . . non pas précisément combattue par Jésus, mais dépouillée de toute valeur théologique” o. I. II, p. 461.

2) *Gramm.* p. 513. » In den meisten Fällen, wo καί nach unserm » Gefühle mehr als einfache Copula ist, reicht man, ohne Dunkelheit zu » veranlassen, mit und aus, und diese Partikel hat der Uebersetzer, welcher » das Colorit der Sprache nicht zerstören will, beizubehalten, während der » Erklärer sie mit einer speciellen Conjunction, dem Geiste der ausgebildeten Sprachen gemäss, vertauschen mag; der Gebrauch des καί in » solchen Fällen beruht nicht auf gänzlicher Misskenntniss des eigentlichen » Satzverhältnisses; vielmehr ist zu bedenken, dass die Betonung in den » alten (bes. einfachen) Sprachen Manches deutlich machte, was wir (beim » Schreiben schon den Leser im Auge habend) durch den Bau des Satzes » selbst ausdrücken.” Cf. p. 515.

Quae hucusque disputavimus, tacite admissa hypothese, Marthae verba (*ἀν. ἐν τῇ ἐσχ. ἡμέρᾳ*) enunciare vulgarem Judaeorum opinionem, cujus vero hypothescos antea constituimus improbabilitatem, ea majori pro parte contra alteram etiam resurrectionis explicationem valent. Si autem statuimus, illam loquendi formulam a Martha esse receptam e praecedenti quadam Christi institutione, non esset quod adhuc disputaretur; at vero, quam unum haud magis constet quam alterum, ab illa quoque parte nobis disputandum est, qua hypothesis illa admittatur. Quodsi nunc pergimus ita rem spectare, tria adhuc nobis impediunt argumenta, quominus Jesum hic docere concedamus, resurrectionem statim sequi post mortem.

1°. Lazarus paucos ante dies mortuus est; si autem Jesus significare voluit, *τὴν ἐσχάτην ἡμέραν* esse vitae hujus terrestri ultimum diem, unde sequeretur, resurrectionem statim sequi post mortem, prorsus ineptum fuisset dicere *ἀναστήσειται ὁ ἀδελφός σου*, quum contra huic sententiae congruens fuisset tempus perfectum. 2°. Jesus semel iterumque vocem "ἀνάστασις" usurpat sine ulla explicatione quoad ejus tempus; quodsi autem Martham docere voluisset, statim post mortem illud esse statuendum, hoc consilium ea, qua nunc agit, ratione minime consequi potuit; sic enim accommodatione usus fuisset quae non tolleret, sed confirmaret errorem; praeterea nulla adest causa, qua istiusmodi accommodatione nunc uteretur, quandoquidem de vita in homine aeterna potissimum nunc ipsi esset agendum, sicuti ipsa docet oratio; potuisset igitur omitti formula, et, nisi illicita uteretur Dominus simulatione, vel omitti

debuisset, vel diserte ab illo illustrari 1). 3°. ἡ ἀνάστασις omnino diversa est a τῇ ζωῇ, sicuti ἀναστήναι, ἐγείρειν a ζωοποιεῖν, quod clare patet e loco Joh. V: 21: ὥσπερ γὰρ ὁ πατήρ ἐγείρει τοὺς νεκροὺς καὶ ζωοποιεῖ, ubi, nisi verbis illis diversa sit significatio, inepta adesset tautologia 2).

Haec sufficiunt ad probandum, loco Joh. XI: 23 sq. nullum argumentum inesse contra thesiam nostram, plus uno autem pro ea, resurrectionis tempus, Christo teste, statuendum esse die novissimo. Sed aliis locis haec thesis quam maxime stabilitur, de quibus nunc videamus.

Primo moneamus, locum Joh. V: 25. nobis esse omittendum, ubi nimirum de morte spirituali, minime de mortuorum resurrectione sermo fit 3). Totius hujus periodi contextum breviter repetere necesse videtur, unde simul sequentia (vs. 28, 29) paululum jam illustrabuntur. Judaei, sicuti notum est, mox post Messiae adventum mortuos (vel pios vel cunctos Israelitas) expectarunt resurrecturos; beati illi, qui resurrectionis hujus participes, regni Messiani deliciis simul fruerentur! At vero haec Judaeorum opinio falsa est; Christus enim regnum sibi condidit minime terrenum sed spirituale. Quomodo autem Judaeos Christus illa docebit? Jam se ipsum indicavit Messiam

1) Vid. pag. 56 not. 2.

2) Falsum igitur est hoc REUSSII essatum, o. I. II, p. 461: »Cette phrase (ἐγὼ ἀναστήσω αὐτὸν) ne dit ni plus ni moins que cette autre (XI: 25), ἂν ἀποθάνῃ ζήσεται.» Cf. BRIËR, *Godg. Bijdr.* XVI, p. 365.

3) Omnino vid. SCHOLTEN, »Geschiedkundig-kritisch overzigt der exegese van Joh. V: 25 in verband met vs. 28, 29,» in *Jaarbb.* VI, p. 419 sq.

(vs. 17), quod Judaeos non latuit (vs. 18). »Filius», ita nunc alloquitur Dominus auditores infitias euntes »Filius οὐδὲ θεέλει ζωοποιεῖ (vs. 21), nec minus Ei Pater dedit τὴν κρίσιν; »hoc autem iudicio exempti sunt illi, qui verbis meis et Patri »habeant fidem. Revera adest tempus illud (nam adest Messias), »quo vos mortuorum expectavistis resurrectionem (primam)! 1); »qui enim spirituali morti essent subjecti, nunc, si verbis meis »fidem habent, ad veram ducuntur vitam» (vs. 25) 2). Hanc Christi potestatem τοῦ ζωοποιεῖν et τοῦ κρίσιν ποιεῖν nunc vss. 26, 27, paucis illustrent. »Quid autem? an etiam κρίσιν »ποιεῖν?» haec nimirum quaestio Judaeis in promptu erat; »quinam vero hanc in κρίσιν immittuntur? num mortui? at »vero ipse dixisti, mortuos, proprie sic dictos, nunc non re- »suscitatum iri; praeterea ii, quos e spirituali morte ad veram »vitam suscitabis, te ipso teste, εἰς κρίσιν non veniunt; ergo »quinam supersunt, de quibus valere possit illud iudicium?» 3). Contradictionem igitur, quae variis ipsius enunciatis inesse videri posset, et causam Judaeorum mirationis, nunc tollit Jesus (vss. 28, 29), provocans ad illud tempus, quo omnes, quotquot sint, mortui resurrectionis fient participes, ac pro varia quidem, qua hac in terra vitam egerint, ratione, resurrectionis vel ζωῆς

1) Observandum est, Jesum vocibus ἀνάστασις, ἀναστῆναι s. ἐγεί-
»ρειν» hic non uti, sed Eum loqui de τῶ ἀκούειν τῆς φωνῆς, ζῆν. etc.

2) Facile Judaei intelligere poterant, Jesum nunc significare mortuos
sensu tropico, propter addita verba: καὶ νῦν ἐστίν.

3) BRIËRTIO assentior, sic explicanti nexum (vs. 28): »Het voorwerp der
»verwondering is nu. . . het oordeel of de κρίσις.» Vid. de Eschat. I,
p. 149.

vel κρίσεως. Et haec quidem universalis est mortuorum resurrectio die novissimo; quod nunc, illustrato contextu, a dubiis nobis est vindicandum.

Quominus concedamus, vs. 28, 29 agere de morali resurrectione ¹⁾, multa impediunt argumenta. Jam hanc opinionem redarguit clar. SCHOLTEN ²⁾, monens, ἐκπορεύεσθαι dici ἐτ τοὺς τὰ φαῦλα πράξαντες ἐτ τοὺς τὰ ἀγαθὰ ποιήσαντες, neque de his valere τὸ εἶναι ἐν τοῖς μνημείοις i. e. in statu mortis versari (sensu morali) ³⁾.

Equidem JENTINKIUS, τοὺς τὰ ἀγαθὰ ποιήσαντας discernens a τοῖς πιστενοῦσι, respondet, illos optime dici posse εἶναι ἐν τοῖς μνημείοις, quandoquidem verba illa spectent eos Jesu auditores, qui vocem ejus nunc rejicientes, postea ad Eum accedent, unde his etiam omnino erit vita, sed non statim; et hoc ipsum ei significat resurrectio κρίσεως ⁴⁾.

Verum enimvero istiusmodi distinctionem nullo exemplo con-

1) JENTINK in: *Jaarbb.* VII, p. 478 sq. *Maranatha*, p. 85 sq.

2) Vid. *Jaarbb.* VIII, p. 444 sq. Cf. VI, p. 438 sq. Cf. ΝΙΕΡΜΕΙΣΤΕΡ, *de Joh. Schriften*, p. 142. Quae monet STORRIUS contra anon. in *Biblioth. Eichhornii*, hic haud minus valent: » . . hoc certe per nobis mirum videtur, vitiosis eodem loco, quo ut *mortui ac sepulti* (οἱ ἐν τοῖς μνημείοις) »describi perhibentur, ut *ἘΚΠΟΡΕΥΟΜΕΝΟΥΣ* ἐκ τῶν μνημείων »εἰς *ἈΝΑΣΤΑΣΙΝ* depingi (vs. 29), licet non desinant *mortui* (i. e. »vitiosi, τὰ φαῦλα πράσσόντες) esse, eandemque vocem *ἀναστάσεως*, »quam *beatitudinis*, cum *emendatione* animi et morum conjunctae, imaginem »esse vir doctus sumserat, jam subito cum *disjuncta* notione *κρίσεως* »(*miseriae*, cum vitiis conjunctae) copulari." Vid. ejus *Opusc. acad.* III, p. 144, ad not.

3) Vid. *Jaarbb.* VIII, l. 1.

4) *Maranatha*, p. 85, 86.

firmari ac prorsus ineptam esse, probavit BRIËTIUS ¹⁾. Accedit huc quod, comparationem instituentes vs. 25 inter et vss. 28, 29, clare docemur, hic formulam »οἱ ἐν τοῖς μνημείοις» alio sensu esse intelligendam, quam illic »οἱ νεκροί»; etenim τὸ ἀνοῦειν τῆς φωνῆς αὐτοῦ eos, qui in monumentis sunt (vs. 28), non tantum ad resurrectionem ducet ζωῆς, verum etiam κτίσεως; aliis igitur alium illud *audire* afferet eventum, quod vero non valet de *mortuis* (vs. 25), quibus omnibus τοῦ audire idem exitus erit sc. ἡ ζωῆ; ergo si vs. 25 de mortuis agit morali sensu, vss. 28, 29 alio sensu accipiendi sunt, sc. de mortuis proprie sic dictis ²⁾. Hoc argumentum haud minus valet contra eos, qui, quamquam resurrectionem non morali sensu cum JENTINKIO intelligunt, huic tamen loco propriae resurrectionis notionem abrogent, nec igitur contra ipsorum τῆς ἀναστάσεως definitioni quid illum probare perhibeant. Inter hos BRIËTIUS quoque figuratam hujus loci propugnavit interpretationem ³⁾. At prorsus non video, quomodo unquam dirimi

1) Op. I. I, p. 153.

2) Cf. SCHOLTEN in *Jahrbb.* VI, p. 440.

3) Op. I. p. 144 sq. Non possumus praetermittere quae ad hunc locum annotavit argumenta clar. VAN HENGEL in: *Comm. in 1 Cor. XV*, p. 8, not. 2. Septem vir ille doctus attigit argumenta, quae postulare ipsi videntur, ut propria hujus orationis interpretatio figuratae cedat. De singulis videamus. 1°. »institutum totius orationis»; resp. Institutum orationis est apologia Jesu adversus Judaeos, Eum interficere cupientes, quod Sabbathum violaverit ac Deo se ipsum equiparaverit (vs. 18); huic autem instituto quomodo minus congrueret provocatio ad potestatem resuscitandi mortuos proprie sic dictos, quam provocatio ad potestatem suscitandi homines e morte spirituali, non video. 2°. »ratiocinationis series vs. 17 sqq. »et 30 sqq. hanc vitam spectans»; resp. Transitus a resurrectione e morte

possit, quae contra figuratam interpretationem valet, difficultas, inepta ac futili ejusdem ideae repetitione sic Jesum tollere vo-

spirituali ad proprie sic dictam resurrectionem, ac eo quidem consilio, ut tollatur praevisa obiectio, tam apta est, ut ratiocinationis series ne tantillum quidem videatur interrumpi. 3°. »antithesis inter formulas ἐνάστασιν ζωῆς et ἀνάστασιν κρίσεως, quae cum sententia, totum genus humanum in iudicium vocatum iri, conciliari nequit"; resp. Sententiam, totum genus humanum in iudicium (κρίσιν saltem) vocatum iri, Jesus minime professus est; ita enim sibi ipse oblocutus fuisset, affirmans: ὁ πιστεύων... εἰς κρίσιν οὐκ ἔρχεται. 4°. »usus Aoristorum ποιήσαντες et πράξαντες, non Perfectorum πεποιημένοις et πεπραχότες"; resp. Etiam si in definienda Aoristi et Perfecti vi faciat quis cum VAN HENGEL (Comm. I. p. 204), non cum WINERO (Gramm. p. 313), tamen ne sic quidem propriae hujus loci interpretationi Aoristi obstant; etenim formula οἱ ἐν τοῖς μνημείοις quum significet: »qui id temporis (sc. resurrectionis) erunt mortui", Jesus spectavit viventes etiam, de quibus omnino dici poterat: bene vel male egerunt, agunt ac agere pergent. 5°. »sensus verborum ἐκπορεύεται τῆς φωνῆς αὐτοῦ, quae explicanda esse: audient eum Divinitus annunciantem viam salutis, ex vs. 25 et aliunde apparet"; resp. Clarum est, hoc loco ἐκπορεύεται τ. φ. α. aliud quid significare quam vs. 25, ubi ex τῷ ἀκούειν unice sequitur ἡ ζωῆ, hic contra, praeter hanc, etiam resurrectio κρίσεως. 6°. »praecedens illud οἱ ἐν τοῖς μνημείοις, quod non significat: qui erunt in monumentis, sed qui (nunc) sunt in monumentis"; resp. Eodem jure suppleri potest ἐσόμενοι atque ὄντες; deinde ἔρχεται ὄρα et futura ἐκπορεύεται, ἐκπορεύονται jam indicant tempus futurum; praeterea eadem difficultas premeret interpretationem figuratam; πάντες enim nisi indicaret omnes, quotquot sint et futuri sint, in monumentis peccati, Christus censendus foret, a via salutis hic exclusisse homines, qui post Ipsum viverent. 7°. »verbum ἐκπορεύονται, quo quum homines denotentur iam in vitam revocati atque ita ad exeundum parati, sequi non potest εἰς ἀνάστασιν ζωῆς ad homines denotandos in vitam redituros, ut beatitudinis fiant participes"; resp. Primo concedendum est LÜCKIO (Comm. ad h. 1), vocabulum ζωῆς, antitheseos gratia (κρίσεως), non significare vitam physicam; tum illa viri docti animadversio confirmat opinionem, ἀνάστασιν ζωῆς, κρίσεως non idem significare atque ἐν εἰς ζωὴν, κρίσιν, quod ultro videbimus. (Ad 7° Cf. LÜCKE monens contra SCHULTHESS: alles Tropische und Mahlerische ist im Joh. Style nicht ausgeschlossen).

luisse auditorum mirationem 1). Equidem scio hoc negari, affirmando, mirationis causam quaerendam esse in τῇ κρίσει, orationemque de morte spirituali versu 26 jam esse finitam 2); at ipsi huic affirmationi revera obloquitur quisquis vss. 28, 29 nihilominus explicet de morte spirituali 3).

Denique BRIËTIUS, Aoristos (ποιήσαντες, πρόξαντες) pre-mens, sic explicat vss. 28, 29: »quotquot homines Christi vox e peccati monumentis evocet, et quotquot ab hoc inde tempore bene agant, his vita erit; contra, qui nihilo secius male agere pergant, his per hoc ipsum erit ἡ κρίσις." 4). At vero neminem potest latere, illi interpretationi incesse contradictionem in adjecto; qui enim *male agere pergunt* non dici possunt evocari e peccati monumentis, neque qui *e peccati monumentis evocantur* nihilo secius male agere pergunt; si enim pergant, *non* evocantur, sin vero evocentur emendantur; evocari enim e peccati monumentis quid est nisi emendari?

Ex dictis satis jam patet, hunc locum nullo modo admittere

1) Vid. SCHOLTEN in *Jaarbb.* VI, p. 440. v. OOSTERZEE, ib. IX, p. 708. Cf. LÜCKE ad h. l.

2) BRIËT, op. l. I, p. 149: »Hierover (nl. de opwekking der zedelijke dooden) was afgehandeld met vs. 26."

3) BRIËT, ib. p. 150: »een tijdstip zou komen, wanneer alle dooden, alle geestelijke dooden, Zijne stem. . . zullen *hooren en uitgaan*," etc.

4) Op. l. I, p. 150: »Zij, die door de stem van den Menschen-Zoon uitgaan uit het graf der zonde, d. i. door de openbaring van het rein menschelijke in Jezus aan zich zelve ontdekten, en van dit oogenblik af het goede doen, zullen opstaan ten leven, d. i. het leven hebben en genieten; maar die in weerwil daarvan, voortgaan met het kwade te doen, zullen opstaan ten oordeel, d. i. daardoor en daarin hunne veroordeeling vinden."

idoneam interpretationem figuratam, unde sequitur proprie eum esse explicandum sc. de resurrectione die novissimo.

Superest, ut pauca moneamus de significatione formularum ἀνάστασις ζωῆς et ἀνάστασις κρίσεως. Vulgo formulae illae ita explicantur, ut significant ἀνάστασιν εἰς ζωὴν, εἰς κρίσιν ¹⁾, quacum vero explicatione non facio. Quamvis enim »ζωῆς» (vs. 29) accipiendum sit non de *vita physica* sed de *vita post mortem beata*, animadversio tamen clarissimi VAN HENGEL ²⁾ hoc quoque modo valet: »verbum ἐπιπορεύονται, quo »quum homines denotentur jam in vitam revocati atque ita ad »exeundum parati, sequi non potest εἰς ἀνάστασιν ζωῆς vel »κρίσεως ad homines denotandos *in fine demum rerum vitae »beatae vel miserae futuros participes*, quandoquidem ipse »Christus alibi docuit ὁ πιστεύων ἔχει ζωὴν αἰώνιον, ὁ δὲ »μὴ πιστεύων ἤδη κένηται.» Propterea Genitivos illos dicere malletm Genitivos *qualitatis* ³⁾ quam *destinationis* ⁴⁾, formulamque illam vertere »resurrectio vitae» etc. quam »re- »surrectio ad vitam» cet. Ἀνάστασις ζωῆς igitur significat talem resurrectionem, quae pertinet ad τὴν ζωὴν, s. quae τῇ ζωῇ propria est, s. quae τῆς ζωῆς est nota, qua ἡ ζωὴ perspicua fit, patescit; ἀν. κρίσεως talem resurrectio-

1) Cf. WINER, *Gramm.* p. 215.

2) Vid. loc. allatum, ad 7°.

3) Eundem deprehendimus Genitivum in βάρπτωμα μετανοίας (Mc. I: 4), quem recte MEYERUS dicit: »Genit. der charakteristischen Qualität», quamvis miror hunc Genit. ipsum non applicare. Vid. ejus *Comm.* ad h. l.

4) Vid. WINER o. l. p. 215: »Genit. der Bestimmung.»

nem, quae pertinet ad τὴν κτίσιν, etc. Nec desunt hujusmodi Genitivi exempla; praeter Mc. I: 4 (vid. p. 70 not. 3), Rom. VI: 6: σῶμα τῆς ἁμαρτίας i. e. corpus, cujus nota s. qualitas est peccatum, s. quo patet peccatum 1); eodem modo ἔργον τῆς πίστεως, ἔργα τοῦ σκότους denotant facta, quibus se manifestat fides vitiositas, al.

His omnibus consequens est, ut locum nostrum sic intelligamus: »omnes mortui olim (i. e. die novissimo) resurrectionis »fient participes; probis autem, qui vitae post mortem beatæ »facti sunt participes, resurrectio erit vitae illi consentanea; »improbis, miseram post mortem degentibus vitam, s. τῇ κτίσει »subjectis, resurrectio erit miseræ huic vitae congruens.”

Accedimus ad Joh. VI: 39, 40, 44, 54. His quoque locis loquitur Jesus de resurrectione proprie sic dicta, i. e. die novissimo; quod vero minime omnes concedunt. Alii enim hisce nixi enunciatis aliam resurrectionis notionem propugnant, a quibus clar. SCHOLTEN eatenus distat, quod verba ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ, quae doctrinae in Ev. Joh. propositae ipsi videntur repugnare, glossarum instar abjici jussit 2).

Ante omnia igitur nobis videndum est, possitne idonea adduci causa, qua verba illa Jesus hic addiderit; quod si ita est, formulas illas retinere jubemur, quum praeterea illa

1) Recte BRETSCHNEIDER (Lex. ad v. σῶμα) sic circumscribit: »corpus »quod peccati est, peccati quasi mancipium.” Ita et ἐν. ξινήσ circumscribi potest: »talis resurrectio, quae vitae est mancipium.”

2) Vid. *Jaarbb.* VIII, p. 431 sq.

interpolationis hypothesis nullo argumento confirmetur externo 1).

Novimus, Judaeos expectasse mortuos (vel pios, vel omnes Israel.) resurrecturos in adventu Messiae; fac autem, Jesum formulam illam loquendo emisisse, nec igitur quid Eum dixisse nisi « . . . ἀναστήσω αὐτὸν (αὐτὸ) ἔγω », nonne hoc effatum auditoribus significasset: » ego, Messias, jamjam eximium » illud portentum vobis spectandum praebebo, quandoquidem » mortuos, quos in adventu Messiae resurrecturos expectatis, » e sepulcris mox evocabo »; nonne ita Magister sapientissimus ac veracissimus errores confirmasset, quos ipsos, si quid efficere vellet, radicitus eruere Eum oportuit? Hac jam e causa verba illa omnino ipsi erant addenda; neque auditorum solum, sed veritatis, s. ipsius rei, etiam gratia; etenim semel atque iterum jam audivimus Jesum mortuorum resurrectionem in fine rerum docentem, neque igitur aliam notionem hic eum enunciasse concedimus. Attamen audienda sunt argumenta, quae contra hanc resurrectionis notionem loci memorati nonnullis videantur praeberere.

Primo videamus de iis, quae pro morali hujus loci resurrectionis explicatione attulit clar. SCHOLTEN. Primo affirmat, de ea, quae cap. V: 28, 29 proponitur, resurrectione hic non posse cogitari, quandoquidem h. l. beneficium τῶν πιστευόντων dicitur resurrectio 2). At vero, quamvis resurrectio

1) Vid. quae contra SCHOLTENIUM haec de re disputavit STORT, in *Jaarbb.* XI, p. 491 sq. Cf. BRIËT, Op. l. I, p. 92 sq., 154 sq.

2) Vid. *Jaarbb.* VIII, p. 444.

nonnullis revera futura sit beneficium, ceteri, quibus erit ἀν-
κρίσεως, nequaquam hic excluduntur.

Tum obicitur: »ἀναστήσω αὐτό oppositum est verbis »μή
»ἀπολέσω ἐξ αὐτοῦ; ἀπόλλυσθαι autem quo hic est con-
»textu, quum significet perire (sensu morali), antitheseos vis
»postulat, ut sensu morali quoque sumatur verbum ἀναστήσω" 1).
Hanc vero objectionem tollit doct. NIEMMEYER 2) animadversio,
id nimirum, quod jam nunc fit, augeri tamen in Parousia
(h. l. ἐν τῇ ἔσχ. ἡμέρᾳ). Summum igitur vitae beatae cul-
men h. l. indicat ἡ ἀν. ἐν τῇ ἔσχ. ἡμ., neque ita deest
apta τοῦ ἀπόλλυσθαι antithesis.

Denique negandum est, a Jesu hic doceri (vss. 39, 40):
»quisquis verae vitae velit particeps fieri, a Christo antea est
»resuscitandus" 3). Vocula enim γὰρ (vs. 40) quum non de
verbis tantum ἀναστήσω αὐτό (vs. 39), sed de toto versu
39 reddat rationem, Jesus docet, Patris voluntatem, versu 39
descriptam, nisi altera hacce Patris voluntate: ἵνα πᾶς ὁ
θεωρῶν τὸν υἱὸν κ. τ. λ. (vs. 40). Minime igitur h. l.
docemur, vitam aeternam sequi resurrectionem, contra, vitam
aeternam quum hac jam in terra consecutus sit ὁ πιστεύων,
et resurrectionis particeps fit in fine demum rerum, haec illam
tempore praecedat, quod diserte hic etiam enunciatur. Prae-

1) Ibid. p. 445.

2) Joh. Schriften, p. 147.

3) Jaarb. VIII, p. 446. Cf. quae contra SCHOLTEMIUM hac de re dis-
putavit BRIËT, o. l. I, p. 156 sq.

terea, ne in errorem duceret Dominus auditores falsasque eorum expectationes confirmaret, verba: *καὶ ἀναστήσω αὐτὸν ἐγὼ ἐν τῇ ἐσχ. ἡμ.* (vs. 40) necessario erant addenda, quod hic eodem fere modo explicatur atque versu praecedenti. Neque vs. 44 verbis *καὶ ἐγὼ ἀναστήσω αὐτὸν ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ* propositum est, indicare beneficium *τοῦ πιστευόντος*, sed additamentum sunt necessarium; idem valet de versu 54, ubi eadem illa verba quemque Israelitam mox perspicere sinant, vitam illam *αἰώνιον* non esse beatam ipsam, quam exspectarent, vitam in regno Messiano terreno, sed veram incorruptibilemque vitam spiritualem; quod eo quidem perspicere poterant, quod morti physicae tamen subjectus erit ac die novissimo demum resurrectionis particeps quisquis vitam illam *αἰώνιον* consecutus fuerit. Neque contra eam, quam propugnamus, resurrectionis notionem quid probat vocabulum *γὰρ* (vs. 55), quo scilicet nec *τὸ ἔχειν ζωὴν αἰώνιον* solum, nec *τὸ ἀναστήσω* absque hoc 1), sed unum atque alterum illustratur; quodsi resuscitari summum indicat culmen *τοῦ* habere vitam aeternam, ut supra vidimus, vs. 55 optime convenit in cogitata praecedenti versu expressa.

Singulis nunc enunciatis (cap. VI) illustratis, paucis verbis dicta complectentes docemur, haud parva Judaeis Jesum aperuisse semel atque iterum adjicientem verba illa: *ἐγὼ ἀναστήσω αὐτὸν ἐν τῇ ἐσχ. ἡμ.* sim., quae universe huc redeunt: semet ipsam Jesus iis denunciat Messiam; verum enimvero

1) Vid. *Jaarbb.* VIII, p. 452.

salus, ab ipso afferenda, multis nominibus ab ea, quam auditores expectant, salute erit diversa; neque enim, quamvis adsit Messias, resuscitabuntur mortui, nec magis, quod Judaei speraverant, una cum mortuis in vitam revocatis viventes cum Messia hac in terra imperabunt; resurrectio enim mortuorum die demum novissimo eveniet, quod Judaeos, dummodo Christi verborum haberent rationem, non potuit latere ¹⁾, haud magis quam, quae ipsis esset, salutis terrenae, viventibus afferendae, spei vanitas.

Ergo et in textu retinenda sunt verba ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ, et una, quam exposuimus, resurrectionis stare potest notio. Etenim, ne repetamus quae antea de accommodatione adhibenda formali justisque huic finibus constituendis protulimus, figuratam resurrectionis interpretationem ad vagam inconstantemque ducere hujus rei definitionem, vel etiam ad definitiones repugnantes, exempla docent. Ita e. g. JENTINKIUS, cui ἡ ἀνάστασις vulgo significat *moralem vitae suscitationem* ²⁾,

1) Probe GÜDER, *Erscheinung Christi unter den Todten*, p. 90: »Die zur Zeit Christi unter den Juden gangbare... Vorstellung von zweien... Weltaltern, mit der Erscheinung des Messias... in ihrer Mitte, musste in Folge der Art und Weise, wie jetzt Christus faktisch erschienen... war, für die neutestamentliche Anschauungsweise nothwendig eine solche Umbildung erfahren, dass der ganze Zeitraum von der erstmaligen Erscheinung Christi bis zu seiner Wiederkunft noch innerhalb des αἰῶν οὗτος zu liegen kam... Den Abschluss... des letzten Zeitraums der ersten Weltepoche... führt die herrliche Wiederkunft Christi, des Todtenerweckers, herbei, welche unter die Kategorie der Zeit gestellt, auf die ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ verlegt ist.»

2) Vid. *Maran-atha*, p. 101 et passim. Cf. *Jaarbb.* VII, p. 454 sq. Cf. BRIËT, o. l. p. 158.

locis modo a nobis spectatis, eandem hanc vocem interpretatus est: *vitam consummatam, vitae perfectionem* 1). Quae vero definitiones quantum inter se discent, alterique altera repugnet, facile perspicitur; ἀναστῆναι enim si significat: *perfectam reddere vitam moralem* (i. e. vita moralis jam antea suscitata, sed nondum perfecta), quomodo simul significare possit: *suscitare vitam* sensu morali (i. e. excitare id quod nondum aderat), non video. Praeterea dubito, an ullo in homine vita moralis perfecta reddatur *hac jam in terra*; JENTINKIO autem teste, ἡ ἐσχάτη ἡμέρα quum ante hominis mortem una cum resurrectione jam adsit, hac in terra nonnullis perfecta redditur vita moralis 2).

Nulla igitur sibi ipsi constare potest resurrectionis notio,

1) *Maran-atha*, p. 104.

2) Neque BRIËTIUS hac in re sibi constare videtur. Vulgo enim τῆν ἀνάστασιν sic circumscribit: »Het woord *opstanding* is slechts beeld, onder hetwelk wordt aangeduid het voortbestaan van den mensch naar zijn geheele wezen na den dood, uit den toestand der aardsehe vergankelijkheid tot een nieuw, hooger, onsterfelijk leven in gemeenschap met God, en in een voor dat leven geschikt organisme»; nunc autem cum WERTIO eandem vocem explicat: »die Auferstehung = das ewige Leben... ist der letzte Zweck des Heilswerkes» (o. l. p. 159) s. *vitalis plenitudinem* (ib. p. 160), quod philosophando sic vindicat: »Kan er geen waar leven voor den eindigen mensch gedacht worden zonder persoonlijk bestaan, deze *uitwendige* zijde des levens ontvangt hij eerst aan gene zijde des grafs» (ib. p. 159), ubi igitur ἀπὸν ei significat: *de uitwendige zijde des levens*. At vero, ne dicam, istiusmodi conclusionem nimis philosophicam souare in oratione, quam Jesus hic habuit, *populari*, ejusque verba aenigmatibus sic equiparari ratione habita auditorum, valde dubito an etymologice etiam ἀναστήσου ἀπὸν significare possit: *dabo ei vitae plenitudinem*.

neque ulla, omnium rerum habita ratione, apta videtur, nisi ea, qua statuatur futura die novissimo, proprio sensu.

Jam videamus de resurrectionis *amplitudine*, i. e. de quaestione, num Christus docuerit omnium, an vero paucorum, universalem igitur an particularem resurrectionem.

Jesu hac de re effata spectantibus forsitan sibimet ipsi contradixisse Dominus videbitur, modo omnium, modo paucorum resurrectionem quum videatur profiteri. Illa vero repugnantia revera non adest ac facile dirimitur, singulis locis probe illustratis.

Ac primo quidem hic in censum venit locus Joh. V: 28, 29, a quo resurrectionis universalitas, qualicumque tandem sensu illa sumatur, nulla prorsus ratione removeri potest. Quod vero conatus est i. a. JENTINKIUS affirmans πάντες h. l. verti posse *plurimi*; quae vero explicatio quam maxime repugnat contextui et grammaticae regulis. Etenim egressuri dicuntur qui bene et qui male egerint, i. e. omnino omnes; tum πάντες, sequente articulo, indicat omnes sensu relativo, i. e. omnes eos, quos articulus accuratius definiat, s. omnes, qui sunt in eodem loco, statu, tempore etc. 1); hoc loco articulus οἱ (vs. 28) accuratius definit πάντες, quo igitur omnes omnino spectantur, qui sint in monumentis. Ceterum restrictio illa τῶν πάντων cuicumque, praejudicatis opinionibus non capto, tam contorta videatur necesse est, ut non fusius de ea dicamus.

1) Vid. Lexx. Cf. WINER, o. l. p. 133: »Im Plural steht bei Substantiven mit πάντες etc. im N. T. überall der Artikel, wo das Subst. »eine bestimmte Klasse von Dingen... bezeichnet.«

Paulo facilius rem suam vindicare conatur BRIËTIUS, cujus resurrectionis definitioni obstat hic noster locus, quandoquidem ei obstat resurrectionis universalitas. Etenim vir ille doctus, de resurrectionis *amplitudine* agens, plane hunc locum omittit, vel saltem, ad praecedentia referens, uno verbo eum attingit 1). Eo vero loco, quo Joh. V: 28, 29 explicantur, nihil lego, quod vindicet sententiam, qua non omnes resurrecturi statuuntur, contra diserte oppositam sententiam deprehendo enunciatam 2). Neque profecto hic noster locus jure potest negari omnium mortuorum resurrectionem aperte docere 3).

Contra resurrectionis universalitatem nihil probare possunt loci e Joh. VI spectati; minime nego, Christum hisce enunciatis affirmare, credentes ab ipso resuscitatum iri ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ, neque non concedo, horum resurrectionem equiparari eventui laeto et beneficio, sed resurrectionem ad hos esse restringendam haud magis inde patet quam vanitas theseos, e Joh. V: 28, 29 petita, resurrectionem improbis contrarium futurum esse eventum ac probis 4). Plura hac de re in Ev. Joh. non inveniuntur.

Neque Synoptici multa offerunt, quae de resurrectionis am-

1) Vid. o. l. p. 163.

2) Vid. op. l. I, p. 150: »Hij verzekert hun, dat er vroeg of laat een »tijd... zou komen, wanneer alle dooden, alle geestelijke dooden... zullen »len uitgaan.»

3) Cf. SCHOLTEN in *Jaarbb.* VI, p. 441, VIII, p. 445.

4) Cf. SÜSSKIND, *Bemerkungen über die Aussprüche Jesu etc.* in *FLATTI Mag.* X, p. 154.

plitudine nos possint reddere certiores. Quae enim de altera vita, de statu post mortem, sim. hic praedicantur, nobis praetermittenda sunt, quandoquidem ab illis τὴν ἀναστάσιν omnino discrevimus. Hic ergo in sensum veniunt Luc. XIV: 14, Luc. XX: 35 (ll. par.). Priorem locum spectantes facile perspicimus, nullum ei inesse contra resurrectionis universalitatem argumentum. Omnino concedendum est, nonnisi de resurrectione τῶν δικαίων hic agi, sed recte animadvertit WEIZELIUS ¹⁾, Jesum de remuneratione benevolentiae hic verba facere, neque igitur contextum loci ferre, ut de omnium loqueretur resurrectione; itaque improborum resurrectio minime hic excluditur, contra verba illa addita τῶν δικαίων, si quid significant nec prorsus abundant, improborum quoque resurrectionem tacite ponunt ²⁾.

Alterum locum (Luc. XX: 35) quod attinet, huic majori jure consequens videri posset paucorum, non omnium, resurrectio, quod alii aliter explicarunt. Ita e. g. OLSHAUSENIUS ³⁾, urgens praepositionem ἐκ, de resurrectione *prima* hic sermonem fieri affirmat; quocum fere convenit MEYERUS ⁴⁾. Verum enimvero, primam et secundam resurrectionem (temporis ordine) quam alibi nusquam deprehendam a Christo professam, dubito an haec distinctio jure fiat; praeterea hanc explicationem con-

¹⁾ *Stud. u. Krit.* 1836, p. 621. Cf. p. 907.

²⁾ Recte MEYER, *Comm.* ad h. l.: »Sonst wäre τῶν δικαίων ein entbehrlicher und beziehungsloser Zusatz.»

³⁾ *Comm.* ad h. l.

⁴⁾ *Comm.* ad h. l.

textus magis refellit quam propugnat; etenim Sadducaeorum quaestio de resurrectione universe agens, nullam praebet causam, cur de prima (s. quod viri illi sibi volunt, de proborum) resurrectione loqueretur Dominus. Propterea haud magis rem tetigisse censendus est MÜLLERUS ¹⁾, ipsum contextum rem dirimere sibi visus, nullamque affirmans adesse causam, qua, adversus Sadducaeos scepticos, duplicem resurrectionis Christus spectaret formam. Paulo igitur accuratius nobis spectandus est hic locus, missis autem locis parallelis (Mt. XXII: 30, Mc. XII: 25), ubi nimirum universe de mortuorum resurrectione sermo est, quod omnino notandum. Fac autem, Lucam accuratius quam alteruter locus par. nobis tradidisse ipsa Jesu verba, quod fieri posse concedendum est ²⁾, etiam sic tamen nego conclusionem, a resurrectione excludendum esse mortuorum ullam. Quamvis enim minime non concedam, resurrectionem, de qua hic agitur, spectare probos solum atque indicare beneficium, quod continget iis, qui digni habendi sint «saeculo futuro», inde tamen minime sequitur, resurrectionis universalitatem Jesum negasse; neque enim oratione aliquid *non memorare* idem est ac *negare*. Tum ipsum locum inspicientes

1) *Stud. u. Krit.* 1835, p. 748.

2) Propterea nimis artificiose et hypothetice rem illustrasse censendus est WEIZELIUS (*Stud. u. Krit.* 1836, p. 620), ita explicans, ut statuat, aevo seriori apostolico quo, Evangelium Lucae conscriptum sit, (Christi fautoribus tempori illi tristissimo) consequens fuisse, ut laetam potissimum *τῆς συντελείας αἰῶνος* partem, i. e. *τῆς ἐπολυτρώσεως* atque proborum igitur resurrectionis spem ante oculos haberent ac prae ceteris exprimerent, missa facta *τῇ κρίσει* una cum improborum resurrectione.

mox docemur, verba τῆς ἀναστάσεως τῆς ἐκ νεκρῶν sumenda esse sensu praegnanti i. e. = resurrectio ζωῆς, nec frustra quaeri causam, qua hoc tantum sensu illo de eventu hic sermo sit. Etenim Sadducaeorum ineptam quaestionem, qua hominum resuscitatorum conditionem conditioni terrenae plane aequipararent, quum rejiciat Christus ac hisce quidem verbis eam reprehendere incipiat (cui sane dicendi exordio ipsa Sadd. disputatio praebet ansam): «οἱ βίολ τοῦ αἰῶνος τούτου» etc., antithesis: «οἱ βίολ τοῦ αἰῶνος ἐκείνου» ita in promptu est, ut, nisi omnis orationis vis tolleretur nexusque dirimeretur, verba illa non possent non sequi; vita autem saeculi futuri quum non Judaeis tantum, verum, mutandis mutatis, Christo etiam vitam significaret *beatam*, cujus nonnisi pii fierent participes, huic consequens fuit, si de resurrectione deinde sermo esset, ut hac quoque in causa piorum tantum haberetur ratio; sic igitur ipse cogitationum nexus orationisque ipsa indoles sponte sua explicant qua de causa nonnisi piorum resurrectionis mentio fiat, ac simul probant, contra resurrectionis universalitatem nullum hoc loco contineri argumentum.

Denique animadvertendum est, verba τῆς ἀναστάσεως τῆς ἐκ νεκρῶν quum sequantur «τοῦ αἰῶνος ἐκείνου», non comprobare vulgarem Judaeorum sententiam, pios primo esse resuscitandos ut regni Messiani futuri essent participes, resurrectionem igitur aperire regnum Messiae 1); contra eam indicant resurrectionem, quae vitae in regno Messiano coelesti beatae

1) Nullo igitur jure ΜΕΥΕΒΟΣ, al. hic deprehendunt *prothysteron*.

consequens erit, i. e. τὴν ἀνάστασιν ζωῆς. Hic igitur antitheticae orationis parti est sensus: »qui vero digni habeantur vitam consequi regni Messiani beatam et, quae inde sequitur, resurrectionem vitae, in matrimonium nec ducunt nec ducuntur; neque enim mori etiam possunt, nam angelorum naturae spiritualis sunt participes et filii Dei (et spiritualis igitur naturae) filii resurrectionis (vitae) existentes.»

Et haec quidem sunt, quae de resurrectionis amplitudine in Evangeliiis inveniuntur 1). Christum igitur semel atque iterum resurrectionis universalitatem quum audiverimus profitentem, nusquam vero ei obloquentem, jure constituere licet: omnes mortui resurrectionis aliquando fient participes.

Duae adhuc restant quaestiones, ac prior quidem de modo, quo mortui resurrectionis olim fient participes; qua vero de re ne tantillum quidem nobis affert lucis Christi institutio. Hoc unum novimus, futurum esse, ut mortui illo resurrectionis tempore *audiant* vocem Messiae, resurrectionis auctoris, unde unice effici potest, mortuos vivere; etenim, quousque hujusmodi loquendi formulae, *audire vocem* et sim., proprie sicut sumendae, quousque forsitan e plastica dicendi ac populari docendi ratione explicandae, quum non ii simus qui maxima cum fiducia definiremus, plura hac de re haud facile possunt constitui. Quod magis etiam valet de altera quaestione, nempe

1) Luc. XI: 32 (loc. par.) omittimus, quum ἀναστήσονται h. l. explicandum videatur: *in medium prodibunt*, potius quam *resurgent* (proprio sensu).

de resurrectionis *fine*; hac nimirum de quaestione nullam prorsus Evangelia tradunt disertam Christi institutionem. Resurrectio autem mortuorum quum iterata vice arecte conjuncta proponatur cum hujus acvi die ultimo et *τῆς κολίσευ*, conjici licet, haud sine magno rerum discrimine hunc eventum esse futurum.

CONCLUSIO.

Nunc igitur interpretatione omnium Jesu effatorum, quae ad doctrinam de resurrectione mortuorum pertinent, prorsus absoluta, sparsa quae singulis locis explicandis cognovimus, summa breviter complectemur.

A. Mortuorum resurrectio non est mortuorum in vitam revocatio; vita enim post mortem neque exstinguitur, nec sopori est equiparanda; haud magis est hujus nostri corporis restitutio sive ejus cum anima nova conjunctio; neque enim anima sola vivere pergit, sed homo, i. e. persona s. τὸ ἐγώ. Resuscitatur igitur *homo*, ac existendi ejus et vivendi, quam resurrectio affert, ratio ea quidem erit, quae angelorum naturae spirituali sit similis.

B. Resurrectionis tempus minime tempus est, quo homo hac in terra particeps fiat vitae moralis resurrectionis; haud magis statuendum est statim post corporis mortem. Eveniet enim resurrectio mortuorum in ultima hujus aevi terreni parte, i. e. ea, quae vulgo dicitur dies novissimus.

C. Omnes omnino mortui illo tempore resurrectionis erunt participes.

D. Omnibus tamen mortuis non eadem erit resurrectio; aliis enim erit resurrectio vitae, aliis resurrectio judicii.

E. Hujus mortuorum resurrectionis universalis Christus erit auctor.

Et haec quidem sunt, quae, Evangeliiis testibus, de mortuorum resurrectione jure certoque constitui possunt. Quodsi autem quaeritur, quaenam hujusmodi resurrectionis sit significantia vel necessitas, respondere licet hisce SCHOTTII verbis 1):

» . . . omnino non esse hominis, ea tantum consilia atque decreta
 » Numinis Supremi necessaria existimare, quorum necessitatem
 » ratio humana sponte agnoscere sibi videatur. Quemadmodum
 » Deus sapientissimus homines in hoc statu terrestri versantes
 » ab uno gradu cognitionis et perfectionis ad alterum attollit,
 » ita etiam nihil, quod vel naturae hominis, vel virtutibus Dei
 » repugnet, in eo deprehendi potest, quod idem Deus, eandem
 » (ut ita dicam) gradationis legem sequutus, aliquando quemvis
 » hominem, postquam animus organo quodam instructus inde a
 » morte hujus corporis usque ad tempus resurrectionis. . . in
 » statu quodam vitae peractae accommodato versatus fuerit, per
 » resurrectionem illam. . . . in ejusmodi conditionem translaturus sit, quae” *in cujusque hominis post mortem fata maturanda maximi erit momenti.* » Judicium divinum, cui nos
 » omnes obnoxii sumus, statim post mortem incipit. Consummabitur olim”, quonam vero tempore, hoc cognoscere nobis non contigit; at vero ad consummationem illam multis nominibus adducetur eo tempore quo omnes, quotquot futuri sint, mortui resurrectionis erunt participes.

1) *Comment. in eos J. C. sermones, qui de reditu ejus ad judicium futuro et judicandi provincia ipsi demandata agunt*, p. 417.

THESES.

I.

Jure STORRIUS (*Opusc. Acad.* I, p. 257) monet, scriptis talmudicis uti nobis licere non tam ad probandum, has illasve notiones fuisse Judaismo proprias, i. e. Christi tempore apud Judaeos viguisse, quam ad illustranda et confirmanda ea, quae aliunde certa fuerint et explorata.

II.

Nequaquam constat, loquendi formulam »ἀνάστασις ἐν τῇ ἑσχάτῃ ἡμέρᾳ» fuisse Judaeis, Christi tempore viventibus, usitatam.

III.

Materialismi denominatio, dummodo id temporis jam fuisset inventa, omnino convenisset in Sadducaeorum philosophema de hominis post corporis mortem conditione.

IV.

Assentiendum est Cl. SCHOLTENIO, τὴν ἑσχάτην ἡμέραν ἀ ταῖς ἑσχάταις ἡμέραις discernenti.

V.

Jesus minime docuit carnis resurrectionem.

VI.

Mortuorum, quam Jesus docuit, resurrectio neque significat peccatoris resurrectionem moralem, nec statim post cujusvis hominis mortem, sed in fine demum rerum terrenarum, statuenda est.

VII.

Omnium omnino mortuorum Jesus docuit resurrectionem.

VIII.

Mortuorum, qualem descripsi, resurrectio quamvis rationis principii non possit probari, nequaquam tamen iisdem obversatur.

IX.

Qui hominem non statim post corporis obitum vivere statuunt, veram immortalitatis notionem tollunt.

X.

Etsi crassam, quae rationalismo placuit, accommodationis theoriam omnes fere theologi nunc aversantur, ad ipsum tamen istum rationalismum reducere contendo, quae a multis (e. e. a BRÜCERIO, *de Eschatologie*, I, p. 145 et passim) nunc exponitur et applicatur, accommodationis theoriam, nisi accuratius discernatur inter *dissimulationem* (quae errores *non impugnat*) et *simulationem* (qua errores *repetuntur* doctorisque sermonibus *usurpantur*).

XI.

Ethices Christianae regulis adversari censendus est orator sacer, qui, τῆς ἀποκαταστάσεως παντῶν dum existit fautor, contrarium tamen minetur auditoribus, applicatis hisce CL. SCHOLTENII verbis: »... waardoor hij" (sc. peccator) » *der halve reddeloos verloren gaat*" (L. d. H. K. II, p. 551, ed. 3^a).

XII.

Qui 2 Tim. II: 18 dicuntur fuisse sententiae, τὴν ἀνάστασιν ἤδη γεγονέναι, resurrectionem intellexisse putandi sunt de hominis emendatione morali.

XIII.

Joh. III: 14 verbum ὀψωθῆναι non proprie tantum (*in altum tolli*), verum tropice etiam (*ad dignitatem, honorem, exaltationem*) intelligendum est.

XIV.

Recte VINET (*Homilétique* p. 453, ad not.), respiciens oratores sacros: »Nous sommes à la fois les gardiens des bonnes maximes et du bon langage.» Propterea vituperandi sunt ii, qui in oratione sacra impolito rudique utantur loquendi genere, etiamsi indoctos rudesque homines sciant auditores.

XV.

Probanda est Augustini definitio, miraculum non esse contra naturam, sed contra quam est nota natura.

XVI.

Assentiendum est Cl. HOEKSTRA (*Vrijheid* etc., p. 337), affirmanti: »De absolute zondeloosheid van Jezus is niet denkbaar, tenzij als een wonder.»

XVII.

Joh. V: 25 de resurrectione spirituali intelligendum est.